I 12.

STUDENTFÖRENINGEN
VERDANDIS SMÅSKRIFTER.
35.

MORALENS UTVECKLING

AV

ELLEN KEY

8919

STOCKHOLM 30 ÖRE ALBERT BONNIER

STUDENTFÖRENINGEN VERDANDIS SMÅSKRIFTER. 35.

MORALENS UTVECKLING.

FRI BEARBETNING EFTER CH. LETOURNEAU:
"L'ÉVOLUTION DE LA MORALE"

AF

ELLEN KEY,
lärarinna.

(Tredje tusendet.)

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Innehåll:

Moralens utveckling.

Inledning . . . 3.
1. Minnet som biologisk företeelse . . . 5.
2. Djurens moral . . . 8.
3. Människans moral . . . 9.
4. Moralens fyra utvecklingsskeden . . . 13.
5. Den djuriska moralen . . . 14.
Människolifvets värde . . . 14.
De svagas behandling . . . 16.
Förhållandet mellan könen . . . 20.
Aktning för äganderätten . . . 24.
Altruism och pliktkänsla . . . 26.
6. Vildens moral . . . 32.
Människolifvets värde . . . 33.
De svagas behandling . . . 37.
Förhållandet mellan könen . . . 38.
Aktning för äganderätten . . . 38.
Altruism och pliktkänsla . . . 38.
7. Den barbariska moralen . . . 39.
Judarnes moral . . . 41.
Grekernas och romarnes moral . . . 43.
De germaniska folkens moral . . . 45.
8. Den industriella moralen . . . 50.
9. Slutord . . . 53

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1891.

Inledning.

I en föregående småskrift*) har jag sökt skildra den förhistoriska människan, sådan som arkeologiens och etnografiens med hvarandra sammanställda slutsatser visa oss att hon troligen varit.

Den vissheten att nutidens vildar i sina allmänna drag förete samma egendomligheter, som den förhistoriska tidens människor, är emellertid icke blott af en vidt omfattande betydelse med afseende å våra insikter om den förhistoriska människans lefnads- och arbetssätt. Genom att iakttaga de nu lefvande vilda folken kan man äfven följa den utveckling, som samhället, religionerna och moralen haft att genomgå. Det är med *moralens* utveckling vi nu skola sysselsätta oss.

De hos människan som hos andra organiska varelser inneboende bestämningarna själfbevarelsedriften och släktbevarelsedriften värka till en början utan hänsyn till annat än sin egen ögonblickliga tillfredsställelse. Men genom sin växelvärkan på hvarandra, komma dessa drifter att blifva sammansatta och olikartade; ur själfbevarelsedriften utvecklar sig *egoismen* och ur släktbevarelsedriften *altruismen*, båda lika oumbärliga för moralens utveckling. Med egoism menas icke i detta sammanhang endast *själfviskhet*. Ordet innefattar här äfven själfhjälp, själfkänsla, själfvärksamhet — eller med ett ord alla de mångfaldiga lifsyttringar genom hvilka ett "jag," en "individ" — d. v. s. en viss själfständig personlighet — häfdar sin tillvaro och främjar

*) *Från människosläktets barndom* (Verdandis Småskrifter n:o 10).

sin lycka. *Altruism**) åter är känslan för *andras* väl och ve; behofvet att taga hänsyn också till andras lycka.

Moralen erhåller således en egoistisk sida eller plikterna mot oss själfva, och en altruistisk eller plikterna mot andra. Men *begreppen* om dessa plikter framgå på hvarje punkt af utvecklingen ur en kompromiss mellan hvad egoismen kräfver som sin rätt och altruismen som sin. Ju lägre moralen står, desto längre är afståndet mellan egoism och altruism; ju högre utveckling moralen nått, desto mera samvärkan och enhet finnes mellan båda. I så väl sed som lag framträder på det högre moraliska skedet erkännandet af såväl den enskilda människans som släktets berättigade kraf, och inom alla områden ser man en sträfvan att förena de egoistiska och de altruistiska fordringarna med hvarandra. I stort sedd blir därför moralens utvecklingshistoria en skildring af huru människorna, drifna af så väl egoism som altruism, arbetat sig till en allt större växelvärkan och jämvikt mellan dessa båda människonaturens grundkrafter, af hvilka ingendera kan undertryckas utan skada för så väl den enskildes som samhällets utveckling.

Om en sådan skildring skall ge en sanningsenlig bild af moralens utveckling kan det ej undvikas att mycket måste omtalas, som kanske värkar stötande på de läsare, hvilka för första gången sätta sig in i ämnet. Vi hafva emellertid sökt göra den följande skildringen så hofsam som det är möjligt.

---

*) Af latinska ordet *alter* = en annan. Man skulle kunna tolka egoism med *själfkänsla*, altruism med *samkänsla*, ifall man i de svenska orden inlade en ny, vidare betydelse. Som de utländska orden tillsvidare gifva den innehållsrikaste föreställningen, behållas de i den följande framställningen.

Hvad öfriga främmande ord angår, hänvisas till ordlistan i slutet.

1. Minnet som biologisk företeelse.

En hvar har iakttagit små barns tafatta rörelser, när de handtera något, den möda, med hvilken de lära sig gå o. s. v. Och de flesta minnas nog hvilket tröttsamt arbete det var att lära sig skrifva, sy, ro, simma, dansa, gå skridsko och liknande färdigheter. Huru mycket löjligt fäktande med armar och ben, huru mycken onödig ansträngning, innan vi lärde oss utföra de olika rörelserna med minsta möjliga kraftförbrukning och möda! Att man slutligen kan göra dylika saker allt bättre och bättre, beror just på att man genom öfning kan *befästa de nödiga* och utesluta *de onödiga rörelserna*. Men denna möjlighet af att inöfva färdigheter beror åter på ett s. k. *fysiologiskt minne* hos muskler, nerver och isynnerhet nervcentra genom hvilket de allt lättare och lättare göra om skrifrörelserna, dansstegen, simtagen o. s. v. Det fysiologiska minnet är olikt det psykologiska endast genom sin *omedvetenhet*. Man kan ju gå, spela, simma, dansa, sy, ro o. s. v. utan att *medvetet* minnas alla de tidigare rörelser genom hvilka man lärt sig detta. Men att man någonsin kommit så långt, att man verkligen kan mekaniskt eller rättare automatiskt utöfva dessa och liknande färdigheter, det beror på att hvarje rörelse gör ett intryck på nervcentra, som dessa bevara, och därigenom uppstår en benägenhet hos dem att på nytt träda i samma slags värksamhet. Det är dessa i lifsvärktygen ingångna återstoder af de ofta förnyade rörelserna, hvilka småningom göra det möjligt att vi allt lättare och slutligen som sagt automatiskt utföra dessa rörelser.*)

*) För dem, som önska sätta sig mera in i detta ämne anbefalles professor Ribots bok om *Minnets sjukdomar* (i svensk öfversättning af O. H. Dumrath).

Genom att hvarje intryck sålunda lämnar ett outplånligt märke i en nervcell, frambringas ett "anlag" hos cellen. Och genom att dessa "anlag" kunna lämnas i arf, blifva de slutligen alldeles naturliga, samt mycket svåra att motvärka, sedan de blifvit väl befästa i organismen.*) Genom dessa det organiska minnets egenskaper har man nu sökt förklara också de *moraliska* egenskapernas och färdigheternas utveckling. Denna skulle framgått af att vissa handlingar lämna intryck i hjärncellerna och genom dessa intryck

*) För dem, som äro mera intresserade af läran om ärftligheten, må här påpekas, att på de sista åren en annan åsikt alltmer börjat göra sig gällande nämligen den att *förvärfvade egenskaper icke gå i arf*. Antagandet af en dylik ärftlighet är dels icke förenligt med allt hvad man har sig bekant rörande äggets och embryots (fostrets) bildning och utveckling, dels är det äfven öfverflödigt, emedan de fall af dylik ärftlighet, hvilka hittills blifvit anförda, icke kunnat uthärda en nograun pröfning. Att nya egenskaper kunna utvecklas hos afkomman förklaras därigenom, att vid hvarje ny individs bildning element deltaga, som härröra från två olika håll, nämligen från far och mor. Härigenom kunna dessas anlag och egenskaper förstärka eller försvaga hvarandra hos afkomman, gamla egenskaper försvinna eller förändras och nya uppstå; och dessa nya egenskaper, som således hvarken äro ärfda i vanlig mening eller förvärfvade, kunna sedan öfverflyttas genom arf på en senare afkomma. På detta sätt förklaras, huru de olika medlemmarne af samma kull kunna vara hvarandra i viss mån olika, förete variation; och genom ärftlighet och urval (naturligt, konstgjort eller könsurval) förklaras utvecklingen af nya former och arter. Om den ifrågavarande satsen är sann, nämligen att förvärfvade egenskaper icke gå i arf, så måste den naturligtvis äfven gälla om själsegenskaper. Man är därför äfven vid förklaringen af nya, medfödda, *moraliska* egenskapers uppkomst uteslutande hänvisad till variation, ärftlighet och urval; men i de flesta fall torde emellertid förklaringen af företeelserna icke bli svårare än förut. För att belysa detta genom ett exempel, låtom oss t. ex. taga uppkomsten af den hos människan medfödda afskyn för ätandet af människokött. Letourneau förklarar den sålunda, att männen, som ville behålla köttet för egen räkning, förbjödo kvinnorna att deltaga i människoätandet och strängt straffade de kvinnor, som öfverträdde detta förbud. Härigenom uppkom hos kvinnorna småningom en stark afsky för människoätande, och denna sålunda förvärfvade motvilja gick slutligen i arf äfven på den manliga afkomman. Enligt det andra åskådningssättet kunde man utgå från det antagandet, att begäret efter människokött lika väl som andra begär var i viss mån olika starkt hos olika kvinnor; och att de kvinnor, som hade stark förkärlek för människokött, småningom utrotades, under det de, som hade mindre stark benägenhet därför, föredrogos af männen. Enär således de senare företrädesvis lämnade afkomma, så väl manlig som kvinlig, hvilken ärfde deras egenskaper, fortplantades hos båda könen den

framkallas nyssnämnda benägenhet att åter — och lättare — utföra samma handlingar, hvarigenom slutligen danas hvad man enligt språkbruket länge kallat "en andra natur", utan att dock veta *huru* sannt detta talesätt är. Hvad man i allmänhet kallar *instinkt* hos djuren är det lättfattligaste exemplet på det nyss sagda. Vi veta att hönan rufvar ägg, när man lägger dem under henne, antingen de äro hennes egna eller andra fåglars; fågeln, som är född i bur, har dock kvar sin flygförmåga; en valp af en jakthund visar snart sina medfödda anlag för jakt; hönsfågeln röjer ytterlig oro vid hökens närhet, om fågeln också aldrig förut sett honom. Alla dessa företeelser äro en dylik genom många släktleds öfning vunnen "andra natur". Ty att de icke äro oumbärliga naturdrifter, att de tvärtom kunna bortfalla eller omdanas, det visar sig på flera sätt. Om sålunda ett djur genom ändrade lefnadsvanor icke längre behöfver en viss sådan förvärfvad färdighet, då förloras också denna "instinkt" så småningom. Den tama ankan mister sin längtan efter vattnet; hunden på Polynesiens öar, som uteslutande födes med växtämnen, förlorar slutligen lusten efter kött. Och dessa exempel kunna mångfaldigas.

Sålunda visar oss redan djurlifvet att uppfostran kan komma vissa "instinkter" att "växa bort", andra att växa fram, genom att nervcellerna behålla vissa intryck hvilka öfvergå till vissa böjelser, till hvad vi kalla det djurslagets "karaktär", d. v. s. dess egendomliga skaplynne. Men icke blott de olika djurslagen förete sina olika karaktärer; bland de högre djuren visa individer af *samma slag* äfven mycket olika karaktärer.

---

ifrågavarande egenskapen och utvecklades småningom till en instinktiv motvilja. Genom öfning kan en mängd så väl fysiska som psykiska förmögenheter och färdigheter utvecklas, stundom i otrolig grad. Men det är klart att äfven *anlaget* härvid spelar en stor rol, och att de nämda egenskaperna i stort sett skola bättre utvecklas hos de individer, som för dem äga de bättre anlagen. Om nu de ifrågavarande förmögenheterna och färdigheterna äro till nytta för individen, familjen eller samhället i deras kamp för tillvaron, och om på grund häraf deras innehafvare i ett eller annat afseende gynnas, så gynnas äfven på det hela taget fortplantandet och tillväxten af de bättre anlagen, äfven om de genom öfning förvärfvade färdigheterna icke gå i arf. Den som har detta i minnet skall utan svårighet kunna i det följande, där Letourneaus framställning är bibehållen, tillämpa den nyare åskådningen om ärftligheten.

2. Djurens moral.

Den gamla föreställningen att människan i sin egenskap af "fallet gudsbeläte", intager en från djuren alldeles särskild ståndpunkt; att hon ensam har ett samvete, som "anklagar eller ursakar"; att hon ensam skulle kunna synda, emedan hon ensam kan skilja på och välja mellan det onda och goda — denna föreställning kan icke längre upprätthållas. Sedan man börjat vetenskapligt sysselsätta sig med djurens själslif har det nämligen gjorts många erfarenhetsrön med afseende å frändskapen mellan människonaturen och den djuriska naturen i detta afseende. Vi skola blott anföra ett exempel bland mängden:

En hund, som aldrig hade blifvit agad och aldrig förut stulit, tillgrep en gång, då han var mycket hungrig, en kotlett. Men han åt ej upp den; gömde sig tvärtom under soffan, och efter en stunds inre strid, under hvilken husbonden på intet sätt låtsade om hans handling, kom han fram för att lägga sitt tjufgods vid sin herres fötter, under de djupaste tecken till ånger! Huru många små barn eller vildar skulle visa en sådan samvetsömhet?

Den möjlighet till altruism, som är grundvilkoret för allt slags samhällighet, finnes hos djuren i lika hög grad, som hos den primitiva människan. Så snart några djur eller människor lefva i flock, måste i någon mån ömsesidigt hänsyn och ömsesidig hjälpsamhet inträda och de flockar, där denna ömsesidighet går längst, hafva alla utsikter att besegra andra flockar i kampen för tillvaron.

Som det omedelbaraste uttrycket af denna altruism kan man anse föräldrakärleken, och denna är lika stor hos de högre djuren som hos urmänniskan. Det är en vanlig företeelse att djurhonor, själfva blödande ur flera sår, med sin kropp söka skydda ungen och med sina yttersta krafter värna honom för jägaren, i stället för att söka rädda sig själfva. Men icke blott föräldrakärlek utan hvad man oegentligt plägar kalla människokärlek, d. v. s. kärlek till sina likar, finnes hos djuren. Regeln bland dem liksom bland de primitiva människorna är visserligen att en hvar i farans stund endast tänker på sin egen räddning och

lämnar de värnlösa åt sitt öde. Men äfven hos djuren finnas undantag, verkliga drag af altruism, af hjältemodig offervillighet för den svagare. Så t. ex. flydde en skara babianer, förföljd af hundar, i vild skräck. En unge kunde ej följa de äldre, utan blef efter, men klagade sin nöd med höga jämmerrop. En af de redan i säkerhet varande aphanarne återvände då, bar ungen med sig och räddade honom med egen lifsfara undan hundarnas gap.

Att finna djur, som vårda gamla föräldrar eller sjuka kamrater, hör icke till ovanligheten. I myrsamhällena är denna altruism påfallande stor. Sårade myror vårdas omsorgsfullt — man har till och med iakttagit en myra, som hängifvet skötte en sårad vän i *fem månader* — och larverna omhuldas samt försvaras med största ömhet och det största dödsförakt. Men det råder i dessa hänseenden stor skillnad mellan olika myrsamhällen och olika individer inom samma stack. Så att altruismen hos myror är ingalunda blott en "blind instinkt".

Sak samma med fliten hos bin; det finnes flitiga och lata bin, ja, tjufaktiga bin. Och om man blandar bränvin i honingen, så bli bina alldeles "försupna" samt hemfalla sedan ohjälpligt till drinkarens laster.

Om utrymmet medgåfve det, skulle lätt en mängd exempel från djurlifvet kunna uppräknas, som visa huru de s. k. naturliga instinkterna kunna omdanas eller rent af utbytas mot andra, och huru, under äfven den mest själfviska kamp för tillvaron, handlingar af hjältemodig uppoffring utföras af somliga djur.

---

3. Människans moral.

På samma sätt hafva hos människan vissa instinkter blifvit omdanade, vissa handlingar upprepade tills de blifvit böjelser. Men äfven sedan flertalet människor upphört att bero af vissa instinkter, som varit inkarnerade, varit "kött och blod" hos våra förfäder, så kunna dessa

instinkter framträda hos enstaka individer. Vissa vilddjurslika beteenden, vissa oemotståndliga drifter, såsom mordmani, tjufmani o. s. v. äro kvarlefvor af ett tidigare skede, och de människor, som stå under dessa drifters inflytande, tillfredsställa dem utan hänsyn vare sig till sin egen nytta, till den offentliga skammen eller sedlighetsbegreppen — alldeles så, som *flertalet* människor under ett tidigare skede tillfredsställde dessa samma drifter.*)

Men å andra sidan framträda stundom människor, hvilkas handlingar lika mycket höja sig öfver den allmänna sedlighetens ståndpunkt, som dessa förstnämdas stå under den. Dessa sällsynta företeelser äro förebud till ett framtida, än högre utvecklingsskede. I de flesta fall dukar visserligen detta högre stående fåtal under för det lägre stående flertalet; men dessförinnan hafva dessa få stundom hunnit gifva något af sina egendomligheter i arf åt efterkommande, stundom också hunnit gifva sina samtida ett intryck, som småningom blir värksamt i ombildande riktning.

Ur självbevarelsedriften hafva människans allra första aningar om "rätt och orätt" uppstått. Hvad urmänniskan erfor som för sig *gagnande* ansågs småningom i hennes begrepp *rätt;* det *skadliga* ansågs *orätt.* Och sålunda blefvo redan inom de första sammanslutna flockarna vissa handlingar förbjudna, andra anbefallda, emedan de förra voro nyttiga för flocken och de senare skadliga. Dessa förbud och föreskrifter voro ytterst få, men däremot följderna af olydnad mot dem mycket svåra. Och på detta sätt erhöllo medlemmarna i flocken en viss, mycket begränsad men ganska bestämd uppfattning af hvad de borde göra eller låta bli att göra. Genom att handlingen i ena fallet erhöll understöd, i det andra rönte motstånd, lärde man

*) Det är bekant, att hos en enstaka individ stundom vissa egenskaper uppträda, som saknas hos hans närmaste anförvanter, men funnits hos hans förfäder. Så t. ex. erhåller man inom alla dufraser (men i synnerhet vid korsning af olika sådana) emellanåt dufvor af skifferblå färg med svarta band på vingarna o. s. v., hvilka således likna den vilda klippdufvan, de tama dufvornas stammoder. Denna företeelse kallar man *atavism,* eller återgång, och den är af stor betydelse vid utforskandet af de särskilda arternas ursprung. Atavism äger emellertid ofta rum äfven ifråga om själsegenskaper. — För en utförligare framställning af detta och hithörande ämnen hänvisas i öfrigt till n:o 1 af Verdandis småskrifter: *Om människans ursprung* af G. Adlerz.

sig att göra ett slags urval; det förra slaget af handlingar blef småningom angenämare än det senare, som alltid från de starkares sida vardt tuktat.

Hos de svagare uppstod — genom denna upprepade underkastelse under de starkares vilja — sådana slags organiska intryck, som i det föregående äro skildrade. Intrycken blefvo småningom böjelser och dessa inkarnerades hos nästa släktled, som i sin ordning lämnade dem än mer stärkta i arf åt det nästa. Flertalet följde villigt dessa böjelsers maning och kände, då de motstodo den, en oro, som ännu icke kan kallas samvetskval, men är den *fruktan för följderna* ur hvilken samvetsoron utvecklas. Till uppkomsten af vissa enkla moralbegrepp bidrog i väsentlig grad ett annat inflytande. Redan hos djuren finner man stor känslighet för likars omdöme, och "sällskapsdjuret" människan är ytterst beroende däraf. När de som nyttiga ansedda handlingarna naturligtvis möttes af omgifningens bifall, men de som skadliga betraktade drabbades af klander, så medvärkade denna allmänna mening kraftigt till befästande af uppfattningen om det lofvärda i somliga och det straffvärda i andra handlingar. Först under detta senare utvecklingsskede kan man börja tala om ett samvete, ett inre medvetande, som afgör det rätta eller orätta i ens handlingssätt. Detta medvetande, hvilket till en början bestämmes genom samhällsmeningen, kommer genom en allt mer sammansatt utveckling därhän, att för den högre stående individen de "oskrifna lagarna" i hans eget inre bli mer befallande än de af samhället stadfästa.

I hvarje tid finnes ett högre och ett lägre medvetande om det handlingssätt, som för alla är det mest gagneliga. Det högre medvetandet finnes blott hos ett fåtal, och endast mycket småningom upphöjer man till moralbud det nya sedliga kraf, som flertalet alltid först i "sedlighetens" namn bekämpade, när en enstaka person eller meningsflock vågade uttala det. Men ehuru de sedliga instinkterna, sedan de väl äro inorganiserade, blifva ärftliga på samma sätt som djurens instinkter, så äger dock denna ärftlighet ej rum lika ovillkorligt. De moraliska instinkterna äro unga, således mindre djupt grundade, lättare förlorade; ärftligheten är oregelbunden, gör stora språng och är utsatt för många, hvarandra korsande inflytelser. Dock är

den *moraliska* ärftligheten mera påtaglig än den *intellektuella*. Ty de intellektuella egenskaperna äro de allra sist förvärfvade, således de mest ovissa och hafva hittills endast visat sig ärftliga under några släktled.

Ömsesidig uppfostran, lagar, föredöme, hafva alla samvärkat att ge stadga åt de böjelser, som samhället på ett visst utvecklingsskede erkänt som varande moraliska. Men *begreppen* om det moraliska eller omoraliska hos vissa böjelser hafva varit ytterst växlande, hvilket etnografien, historien och litteraturen till öfverflöd bevisa. En viss slags uppfostran, vissa vanor kunna, om de iakttagas under en tillräckligt lång följd af släktled, skapa vissa anlag, vissa dygder eller vissa laster — medan en ny inflytelse, nya vanor kunna omdana begreppen så, att den forna dygden anses som ogärning och omvändt. För att blott nämna ett enda exempel: vi straffa nu som brott mot lif och egendom alla tilltag, som likna våra nordiska fäders vikingatåg, hvilka däremot för 1,000 år sedan ansågos som utomordentligt hedrande mannabragder. På längden gör sig vanligen det starkaste af de inflytanden, som den samhälleliga omgifningen utöfvar, rådande, äfven om det strider mot våra ärftliga böjelser, hvilka alltid äro ytterligt sega. Som regel ser man därför den enskilde handla så, som landets lagar, flertalets uppfattning och inflytelserika människors föredöme pekar på som rätt.

På en låg moralisk ståndpunkt är man i så hög grad beroende af omgifningen, att man endast anser moralens bud giltiga för ens beteende mot stamförvanter, men icke mot främlingar. Ju högre ett folk nått i utveckling, desto flera individer finnas inom detsamma, som vidga denna trånga uppfattning af altruismen; ja, en stor del af moralens utvecklingshistoria innebär icke förvärfvandet af *nya* rättsbegrepp, utan utsträckandet af de gamla begreppens *omfattning* från fränden till främlingen, från landskapet till landet, från den frie till den ofrie, från öfverklass till underklass, från fosterlandet till mänskligheten.

4. Moralens fyra utvecklingsskeden.

Naturen gör intet språng. Liksom människans organism utvecklat sig från lägre till högre lifsformer, så har hennes moral utvecklats från en ståndpunkt, som vi kunna kalla djurisk. Under detta djuriska skede är *kannibalismen* det framträdande draget.

Småningom upphör människoätandet; och *slafveriet* framträder. I stället för att behandla sin krigsfånge som jaktbyte, behandlar man honom nu som arbetsdjur. Detta moraliska skede kan kallas *vildens.*

Under det tredje skedet, *barbarens*, utbytes småningom slafveriet mot *lifegenskap;* aktningen för lif och egendom — till hvilken hustrun räknas — är så mycket ökad, att mord, stöld och äktenskapsbrott strängt straffas.

Under det fjärde — och tillsvidare sista — moraliska skedet, det i hvilket vi befinna oss, är den lifegne vorden *daglönare.* Den barbariska moralen finnes kvar i mycket, men man börjar blygas för densamma, och hyckleriet utmärker därför vår tid liksom alla de skeden, då en högre sedelära erkännes än den, som ännu hunnit bli kött och blod hos samhällets flertal. *Slafveriet* och *lifegenskapen* äro — förklädda — kvar i *lönekampen. Mordet* fördömes af lagen, men massmordet, *kriget*, godkännes ännu af allmänna meningen. *Engifte* åligges af lagen, men *prostitutionen* är också lagligt erkänd. *Offervillighet* predikas, men *vinstbegär* drifver nästan alla företag; rikedomen äger all makt. Samtidens moral är den *industriella.*

Dessa fyra skeden öfvergå det ena i det andra; flera samtida folk stå ännu på något af de tidigare skedena, men västerlandets odling befinner sig i det sistnämda, industriella eller merkantila skedet. Inom detta åter finnas individer, hvilkas lif och lära äro omgifningen mycket öfverlägsna; de äro så att säga nutidens löften om en bättre framtid. Men man får ej döma nutidens allmänna moral efter dessa undantagsmänniskor, lika litet som t. ex. Sokrates kan anses ha varit ett uttryck af den allmänna sedligheten hos grekerna eller Jesus af den hos judarne rådande.

Till utgångspunkt vid bedömandet af hvarje moraliskt skede måste man tvärtom taga *flertalets* seder, de *vanliga* företeelserna, icke ytterligheter i vare sig det goda eller onda. Det blir sålunda icke de finare skiftningarna i den moraliska utvecklingen utan endast några få, väsentliga drag, som i det följande komma att framhållas för att utmärka skillnaderna mellan den *djuriska*, den *vilda*, den *barbariska* och den *industriella* moralens skeden. Dessa hufvuddrag äro: *människolifvets värde, de svagas behandling, förhållandet mellan könen, aktning för äganderätten* samt *altruismen i allmänhet* och *pliktkänslan* gent emot den rådande moralen.

---

5. Den djuriska moralen.

A. *Människolifvets värde.*

Den djuriska moralen vet intet om aktning för människolifvet. För att stilla sin hunger efter kött och tillgodose sitt begär efter läckerheter, äta människorna hvarandra. Hos alla kannibaler anses ungt kvinnokött som mest välsmakande. Och innan hustrun hunnit bli gammal och seg uppätes hon därför ofta; stundom får hon själf tända elden, öfver hvilken hon sedan anrättas. Bekant är historien om vilden, som af en missionär erhållit besked, att han ej kunde bli döpt, så länge han lefde i tvegifte. Om ett par dagar meddelade vilden, att detta hinder nu var undanröjt, ty han hade ätit upp den ena hustrun! Föräldrarna uppätas, då de åldras, af barnen, och icke sällan äta föräldrarna sina egna barn. Äfven om modern gråter, då fadern dödar barnet, lugnar hon sig vanligen, ifall hon får sin "lagliga" del, barnets hufvud, att gnaga på. I Australien, på Nya Seeland och Stilla hafvets öar, där människoätandet ännu delvis kvarlefver, är kriget sällan annat än människojakt. Man äter sitt nedlagda byte på själfva slagfältet eller tar hem det, göder det och slaktar det sedan vid något festligt tillfälle. Man undervisar ungdomen huru den på ett "passande" sätt skall stycka och äta en män-

niska. Hämdlusten och den föreställningen att man kan tillägna sig fiendens styrka och mod genom att äta hans kött medverka att bevara kannibalismen, äfven där det finnes godt om annan köttföda. Fåfängan öfvar ock sitt inflytande; så t. ex. berättar en resande om en man, som åt sin hustru blott för att bli omtalad som en duktig personlighet. Där tillförseln på människovildt var jämförelsevis ringa, förbehöll man i fredstid denna läckerhet åt höfdingarna — hvilka dessutom alltid ha rätten till de bästa bitarna. Det öfriga folket kunde blott under krigstid erhålla denna njutning, och kvinnorna förbjödos helt och hållet att taga del i dessa måltider. När människoätandet i dess hvardagliga form småningom upphör, stannar det länge kvar som religiöst bruk; människooffren till gudarna äro ett bland uttrycken för tron, att gudarna också älskade människokött. Sägnerna om Abrahams offrande af sin son Isak och grekernas af Ifigenia, hvilka båda offer först voro befallda af gudarna, men sedan hindrades genom gudomligt ingripande, bevisa att vid det skedet ett nytt rättsmedvetande höll på att arbeta sig fram, ett medvetande, hvilket fördömde människooffer. I åtskilliga religioner, äfven den kristna, finnas föreställningar och bruk, som stå i ett, nu undanskymt, sammanhang med detta tidiga utvecklingsskede. Ej blott som religiöst bruk utan ock som en straffbestämmelse har människoätandet fortlefvat hos ganska högt utvecklade folk. På Sumatra t. ex. dömas äktenskapsbrytare och tjufvar till att ätas. Och äfven hos vår tids kulturfolk finner man att människoätandet tillgripes vid hungersnöd; t. ex. af strandade europeiska skeppsbesättningar.*)

De trakter, där kannibalismen visar sig svårast att utrota, hafva varit sådana, där (som t. ex. på Nya Seeland) naturen endast frambringar ett ringa antal af däggdjur och saftiga frukter. I de trakter däremot, hvarest annan riklig köttföda finnes, aftager kannibalismen genom många samvärkande inflytanden. Det kraftigaste har troligen varit nyssnämda förbud för kvinnor att äta människokött, emedan männen velat förbehålla sig ensamma denna njutning. Förbudet har uppehållits t. o. m. genom dödsstraff, och fruktan har sålunda småningom hos kvinnan

*) Under medeltidens hungerperioder torgfördes stundom människokött; efter 30-åriga kriget fann man röfvarband kring kittlar med kokande människokroppar.

alstrat en instinktiv motvilja för detta födoämne, medan hon tvärtom, där intet sådant förbud varit gällande, med god smak delar de rysliga måltiderna t. ex. på Nya Seeland. Sedan människoätandet på nyssnämda sätt blifvit motbjudande för kvinnorna, utvecklades också småningom hos barnen mödrarnes motvilja för människoätandet. Detta är ett af de många fall i moralens utvecklingshistoria, där själfviskheten hos ena delen af mänskligheten varit en af orsakerna till en sedlig känslas uppvaknande hos den andra delen.

B. *De svagas behandling.*

Ej blott genom kannibalism, utan äfven på många andra sätt visar sig under det djuriska skedet missaktningen för människolifvet. Det finnes intet samhälleligt skydd för den svagare; dråp är en enskild angelägenhet, och en hvar bärgar sitt lif blott i mån af sin förmåga att värja det — hvadan också de gamla och sjuka, kvinnor och barn äro i de starkares våld.

Ett oupphörligt krigstillstånd råder; vilddjursbegäret att döda, att besegra sina medtäflare, att äta människokött underhåller detta tillstånd, och ur detsamma födes den uppfattningen, att det är en ära att följas af många slagna fiender in i det andra lifvet. Våra nordiska fäders begrepp om Valhalls fröjder — där kämpen fortsatte lifvets strider — liknar alldeles det, som ännu fortlefver hos öbon på Viti*), hvilken sörjer, när han icke kan framträda för gudarna följd af nog många "goda gärningar", d. v. s. dödade fiender! Hälst slaktas fångarna under marter, och äfven sedan människoätandet upphört, fortsättes själfva detta pinande som ett älsklingsnöje; ofta släppas fångarna lösa för att hetsas till döds, alldeles så som vildens europeiska broder roar sig med att hetsa sitt instängda villebråd i sina jaktparker!

Och är väl i aktning för människolifvet monarken, som afskickar sina segertelegram efter en "lycklig" drabbning, väsentligt skild från indianen, som med stolthet förtäljer att han har 500 skalper af fiender, från hvilka han befriat sitt folk?

---

*) Med orätt kallas Viti-öarna (tillhörande Polynesien) för Fijiöarna.

Till den djuriska moralens krigsseder hör ock ett fullständigt nedgörande af fiendens gubbar, kvinnor och barn. Först småningom börjar man inskränka dessa allmänna blodbad, dels genom envigeskamp mellan några utvalda kämpar, dels genom att upprätta med religiös hälgd omgifna skyddsplatser (asyler). Sålunda fick hos greken den flyende fienden skydd vid husets härd eller vid templets altare, och en motsvarighet till detta har man funnit i våra dagar t. ex. hos vildarna på Sandwichsöarna.

Européens eröfringsfärder till Amerika, hans nutida "civilisatoriska" expeditioner till Asien och Afrika och hans krig, sådana de fördes ännu i början af århundradet, visa oss icke någon synnerligen skarp gräns mellan den djuriska vildens och européens moral i fråga om aktningen för människolifvet, när eröfring och krig bragt hans likar i hans våld.

Under människans tidigaste utvecklingsskeden, då kampen för tillvaron är hård, tillgången på födoämnen knapp, blir den svage endast en börda för den starkare, som denne snarast möjligt söker befria sig från. I Nya Kaledonien blir den, som ej orkat äta på 3 dagar, vanligen ihjälslagen, och de åldriga begrafvas lefvande, ofta utan att man förut gjort sig mödan att slå ihjäl dem. På Sumatra åt en folkstam sina gamla föräldrar under den tid af året, när saltet var billigt och citronerna mogna. De gamla stego upp i ett träd, barnen skakade trädet under sången: "Frukten är mogen, tiden är inne"; de gamla stego ned, slaktades och åtos med salt och citron. På Viti var föräldramord för ej länge sedan rent af en religiös plikt! Enligt den religiösa föreställningen därstädes skulle man komma till det andra lifvet alldeles i samma tillstånd, som man lämnat detta. Det var därför barnens uppgift att befordra sina föräldrar till evigheten, innan de blifvit allt för orkeslösa. Familjen följde den gamle till grafven, man tog ett hjärtligt afsked, strypte sedan åldringen samt begrof honom högtidligt. Viti-bons pliktkänsla var i detta afseende lika befallande som européens är det i alldeles motsatt rikning. Buschmännen låta vilddjuren äta upp de gamle; andra folk åter lämna dem att svälta ihjäl; sådan var lapparnas och är ännu eskimåernas sed.

Hvad *vården om afkomman* angår, så är den djuriska människans moral i regeln djurens underlägsen. Men

detta beror åter på människans öfverlägsna förmåga att beräkna villkoren för seger i kampen för tillvaron. För människan liksom för djuret äro självbevarelsedriften och könsdriften de två starkaste drifkrafterna. Släktbevarelsedriftens andra beståndsdel, kärleken till afkomman, kan lätt råka i strid med självbevarelsedriften, och då segrar denna senare oftare hos den om lifskampens svårigheter mera medvetna människan än hos djuret. Under de tidiga skeden, om hvilka vi nu tala, lefde alla i umbäranden och faror. Vården om afkomman innebar under dessa förhållanden så mycken möda, att man kan förstå att egoismen i nödens stund segrade, ehuru ej utan strid, — och att barnen offrades för det egna jaget.

Ju lägre en folkstam står i utveckling, och ju värnlösare den därför är i kampen för tillvaron, desto vanligare äro barnamord. I Tasmanien mörda föräldrarna vanligen de 3—4 första barnen, i synnerhet om de äro flickor, och sker ej detta strax efter födseln, så utföres det i regeln när krig utbryter. Att vildarna i häftighet slå ihjäl sina barn är också mycket vanligt. Sålunda såg en resande i Eldslandet en far krossa sitt barn mot klippan, emedan barnet stött omkull en äggkorg — ett kraftigare uttryck af samma råhet, som kommer europeérna att med stryk öfverfalla sina barn vid liknande tillfällen.

Medan den moraliskt outvecklade människan *sällan* är i stånd att behärska sig, är vilden detta endast i de fall, där en *lång* erfarenhet om tygellöshetens följder gjort självbehärskning till hans "andra natur". Den primitiva människans andliga lif är en rad af enkla impulser, hvilka sällan tyglas af yttre hänsyn eller hämmas af några inre motvärkande rörelser; därför följer handlingen blixtsnabbt driften.

Att vildarna därjämte utan tvekan döda de *vanskapliga* barnen och att barnamord är eller varit *lagstadgat* på sådana öar i Stilla hafvet, där födoämnenas mängd varit begränsad — detta allt är sakförhållanden af hvilka man skulle tycka sig berättigad att sluta till frånvaron af all föräldrakärlek hos vildarna. Men moderskärleken är så djupt rotad i naturen, att de tasmaniska kvinnorna, som beröfvas sina barn, skaffa sig ersättning genom att ägna sina ömma omsorger åt små hundar. Och ej ens på Sandwichsöarna — där den kvinna, som försummade plikten

att låta mörda sina barn, så snart hon fick fler än högst tre, drabbades af samhällets förakt och skymfligt uteslöts ur alla "aktningsvärda" samhällsmedlemmars sällskap — blef modersömheten utrotad. Från den härledde sig t. ex. seden, att barnet skulle dödas genast efter födseln och innan modern sett det; hade det andats blott en half timme, fick det fortfarande lefva. Och på dessa öar omhuldades de uppväxande barnen med stor ömhet af sina mödrar. Barnamordens svårutrotlighet sammanhänger med den mycket naturliga uppfattningen, att barnen äro föräldrarnas egendom. Det är först mycket sent och ännu ytterst otillräckligt, som samhället beredt skydd för barnen mot föräldrarnas godtycke.

Fosterfördrifning hör också samman med den djuriska moralen. Hos många vilda folk bedrifves den planmässigt och fortsättes långt efter det barnamorden börjat betraktas som omoraliska. Att såväl fosterfördrifning som barnamord ännu tillhöra också kulturfolkens seder, ehuru de fördömas af deras moral, beror måhända därpå, att det ofödda eller nyfödda barnet af kvinnan uppfattas som endast en del af hennes egen kropp, hvilken hon kan behandla efter behag. Blott småningom blir barnet för moderns känsla en själfständig personlighet. De flesta barnamord hos kulturfolken, liksom hos vildarna, begås också inom första dygnet; ifrån det modern börjat vårda barnet, vaknar ömheten och besegrar alla andra känslor af blygsel, af oro för framtiden o. s. v. Att äfven bildade kvinnors moral ofta är djurisk i fråga om moderlighetens plikter, torde dessutom delvis bero af den falska anständighet, hvilken hos kulturfolken vållar att den unga flickan ej uppfostras till insikt om sin plikt gentemot släktets lif. Först när kvinnorna från barndomen lära sig betrakta släktlifvet i kunskapens fulla dager och med lifvets hela allvar, kunna hos dem de sedliga begrepp allsidigt utvecklas, som hafva sin rot i uppfyllandet af naturens egna villkor, men i hvilka begrepp kvinnorna stundom ännu stå på sina urmödrars låga ståndpunkt.

I många afseenden, utom det nyssnämda, kunna vi i våra kultursamhällen finna kvarlefvor af den djuriska moralen med afseende å betraktandet af människan ur väsentligen matnyttig synpunkt. Morden på fosterbarn och undantagshjon äro yttringar af den primitiva olusten att

föda onyttiga personer. Och månne det är många steg på den sedliga skalan, som skilja den östersjöfiskare, hvilken, då han fann sin drunknade hustrus lik fullsatt af ålar, plockade bort dessa och lade ut liket igen för att få ny fångst, och australnegern, som styckar sitt barn för att få fiskbete?

C. *Förhållandet mellan könen.*

Bland djuren, åtminstone ryggradsdjuren, äro honorna i regeln icke föremål för misshandling. Hos somliga fåglar kan man t. o. m. säga att frieriet, makens ömhet om makan under häckningstiden och den ena makens djupa sorg vid den andras död förete drag af en kärlek af högre art. Äktenskaplig kärlek i högre mening är en känsla, i hvilken egoismen och altruismen nått full jämvikt, så att den egna lyckan endast vinnes i och genom beredandet af den andras lycka. Men af denna slags äktenskapliga kärlek finnes hos den djuriska människan intet spår; hon står tvärtom i detta fall långt under icke blott fåglarna utan många af däggdjuren. I Tasmanien, hos australnegrerna och flerstädes, är kvinnan ännu blott en svagare varelse, som mannen kan bruka och misshandla utan ringaste hänsyn. Öfverallt på den djuriska moralens ståndpunkt, och under det skede, då fiske, jakt och krig äro mannens enda sysselsättningar, lägges allt annat arbete, äfven det tyngsta, på kvinnan. Hon bygger bostaden, samlar bränslet, bär alla bördor, ofta med dibarnet på ryggen, tillagar födan och mättar sig med de kvarlefvor, mannen kastar åt henne. Ha fisket eller jakten slagit fel, får hon gräfva upp rötter, dyka efter musslor, klättra efter frukter. De flesta kvinnor hos nutidens vilda folk vanställas af sår eller ärr efter männens misshandling. Gitter mannen ej själf aga hustrun, lämnar han henne i några andra kvinnors våld, hvilka i hennes misshandlande finna den grymma njutning, som den förtryckta och outvecklade varelsen ofta känner af att låta andra lida detsamma som man själf lidit, liksom de europeiska barn, hvilka uppfostrats med stryk, vanligen äro de grymmaste mot svagare barn och djur.

Nya Seelands "vigselformulär" består i dessa till mannen riktade ord: "du är hennes herre; sälj henne, döda henne,

ät henne, om du behagar". I Indien och flerstädes var hustrun fordom pliktig att döda sig vid mannens död. Uppfattningen af kvinnan som en oren varelse har tagit sig uttryck i många vildars seder. Flerstädes får hon ej äta tillsamman med männen, ja ej ens koka sin mat vid samma eld. Efter barnsbörden måste hon genom mångahanda bruk renas, och ännu kvarlefver i våra samhällen i "kyrktagningen" en rest af denna den djuriska moralens uppfattning.

Ehuru sederna växla mellan större och mindre grad af grymhet, kan man säga om nutidens vildar, att kvinnan af dem uppfattas som *lastdjur*, *njutningsmedel* och slutligen *födoämne*, samt att denna uppfattning är den för *den djuriska moralen* betecknande. Att flera af nutidens forskare anse den tidigaste familjen hafva varit grundad på modersväldet ("matriarkatet"), icke på fadersväldet, ändrar icke det sakförhållandet, att kvinnorna hos forntidens vilda folk haft och hos nutidens hafva en mycket låg ställning. Matriarkatet har uppstått genom omöjligheten att veta hvem som är den rätte fadern, då samma kvinna ägdes af flere män. Modern, som, utom lifvet, också gaf barnet den första vården, blef då ansedd som dess rätta ägare, och modern med sitt barn blefvo således *familjens* första medlemmar. Men så tillfälligt var under detta skede mannens förhållande till kvinnan, att hans förtryckande af henne, som den svagare, ej mildrades af någon som hälst ömhet.

Fadersväldet, trots all dess grymma makt öfver hustrurna och barnen, blef därför ett stort framsteg i moralisk utveckling, ty mannens äganderätt till vissa kvinnor och barn medförde småningom en utveckling af den beskyddande ömhetens känsla hos honom. Mannens ändrade uppfattning med afseende å kvinnan är följden af en så ytterst långsam — och ännu alldeles oafslutad — utveckling, att det är på goda skäl, som man plägar bedöma ett samhälles odlingsgrad efter den ställning kvinnan intar inom detsamma.

Blygsamhetskänslan är, liksom kärleken, af sen tillkomst. Äfven hos de djur, där ömheten mellan makarne är stor och där honan behandlas väl, finnes ej spår af blygsamhet, och hos de primitiva människorna saknas den lika fullständigt. Hvarje drift tillfredställes ögonblickligt, offentligt och utan aning om anständighet. I förhållandet

mellan könen råder månggifte i ordets fulla bemärkelse. Och när mannen börjar kräfva trohet af sina hustrur, så är det till en början endast ur *äganderättslig* synpunkt; han vill icke bli bestulen, men han lånar eller hyr gärna ut hustrurna åt sina vänner eller andra män. En hottentott hyr ut sin hustru åt européen för en bit tobak, lika villigt som hans dotter säljer sig för en bomullsnäsduk.

Själfva "äktenskapet" åvägabringas genom ett rof; mannen lurar på grannstammens kvinnor; finner han en, så störtar han sig öfver henne, döfvar henne med ett klubbslag och släpar henne hem vid håret. Ju flera sålunda vunna hustrur, desto fler slafvinnor har också mannen. Rofvet uppgöres senare med hennes stam, så att hon blir röfvarens lagliga egendom; äfven äktenskapen *inom* stammen motsvara det gamla nordiska uttrycket "brudköp": kvinnan är en sak, hvilken mannen tillhandlar sig af ägaren, som är fadern eller närmaste manliga frände*).

Föreställningen att kvinnan af naturen skulle hafva en slags blygsamhetskänsla, ett visst begrepp om kyskhet, motbevisas fullständigt genom etnografien. Där samhällsseden godkänner det, öfverlämnar sig kvinnan från tidiga ungdomen åt huru många män som hälst; där mannen ej kräfver trohet, finnes hos hustrun ej ens begreppet därom; blodskam är flerstädes en naturlig sak, som ej uppväcker minsta fasa, och att vid religiösa fester offra sin jungfrulighet åt prästerna är en af ungmörna eftersträfvad ära.

Urmänniskans ohäjdade tillfredsställande af de naturliga drifterna hindrar ej hos dem uppståendet af onaturliga laster. Långt ifrån att dessa — som man hör påstås — bland vildarna utbredas genom européerna (och hos dessa senare uppstå genom en "onaturlig" kultur), så finnas tvärtom sådana laster hos vilda folk, innan de haft ringaste beröring med européerna.

Så länge ingen blygsamhetskänsla finnes, brukas inga *kläder*, annat än som skydd mot köld, i strid o. s. v.

---

*) I Kristofers landslag heter det: »Bästa ting, som bonde i bo sino hafver, det är laggifta hustru hans; hvilken hona från bondanom stjäl, han är värste och störste tjufver. Därför eho som bondens hustru lockar från honom och löper med henne bort.... han skall dömas och upphängas öfver andra tjufvar. Vill ej bonde hustru sin lif unna då föres också hon till tings och dömes kvick (= lefvande) i jord.»

eller som grannlåt. Kvinnan börjar att hölja sig, när mannen börjar göra sin äganderätt till henne gällande, och när han på henne straffar andra mäns tillgrepp af denna hans egendom. Genom *fruktan* alstras således hos kvinnan den första ansatsen till könslig återhållsamhet, till omsorg om att ej utsätta sig för andra mäns blickar, till hustrulig trohet. Att *fruktan* är första drifkraften, framgår bland annat af följande sakförhållande: hos samma folk, där hustrurna *börjat* behärska sig, skall man ännu finna de *ogifta* kvinnorna alldeles tygellösa, och medan de förra delvis hölja sig, gå de ogifta alldeles nakna. På Tahiti, där den könsliga friheten för ej länge sedan var alldeles utan gräns, fanns ej skymt af blygsamhet; på Nya Seeland däremot, hvarest männen döda sina hustrur, ifall de utan tillstånd gifva sig åt andra män, där behålla kvinnorna t. o. m. under sömnen och i badet en lätt dräkt. Hos dessa Ny-Seeländska kvinnor — som ännu äro kannibaler — hafva dock redan ömhets- och trohetskänslorna nått en ej ringa grad af utveckling, såsom de européer intyga, hvilka haft hustrur till låns af infödingarne. Och äfven hos de Ny-Seeländske männen har en viss känsla af olust gent emot dylika "lån" börjat utveckla sig. En höfding motstod till och med en europé, som ville låna hustrun mot att ge mannen en enkelbössa; men när européen slutligen bjöd honom en dubbelbössa, tog han bössan med ena handen och sköt tigande hustrun mot främlingen med den andra.

Att blygsamhetskänslan, *sedan* den utvecklats, dock förblifvit beroende af klimatiska och andra förhållanden och därigenom ytterst växlande, är en allmänt känd sak. Japanesiskan t. ex., som är mycket anständigare klädd än europeiskan, badar sig oklädd i en hel samling af män; den franska damen under förra århundradet lät den manlige kammartjänaren kläda sig från topp till tå, men kände förlägenhet om hon råkat att af ett sällskap bli sedd med naturlig hårfärg, utan puder; nutidens världsdamer tveka ej att på aftonen visa sig halfnakna i baldräkt, men blygas om en man på morgonen öfverraskar dem i en mycket mindre blottande morgondräkt. Kortligen: begreppet om kyskhet och blygsamhet beror ingenstädes af något annat än den *uppfattning* därom, som hos ens omgifning är gängse. Och ifråga om kyskheten hos kulturfolken kan t. ex. påpekas, att i Spanien, Skotland o. s. v., där barn utom äktenskapet

icke anses som en skam, äro barnamord mycket sällsynta och omvändt.

Men självfa kyskhetens och blygsamhetens *känsla* väckes först hos mödrarna genom fruktan, utvecklas sedan hos döttrarna, och småningom bli kyskheten och blygsamheten naturliga känslor hos kvinnorna, som sedan invärkat också på männens moral i dessa afseenden.

Slutsatsen af dessa iakttagelser rörande könsförhållandet blir: att den kyska kärleken, en allomfattande, hel och varaktig lidelse, är en frukt af utvecklingen, och den kan således ej finnas vare sig hos det ena eller andra könet på de lägre utvecklingsskedena. Men vildens djuriska drift är första länken i en kedja, hvars sista länk är den stora, upphöjda och frigörande känsla, som drager andligt besläktade, högt utvecklade naturer till hvarandra. Och ännu i dag torde förmågan att på detta sätt djupt älska endast finnas hos ett fåtal — som en företrädesrätt, rik på möjligheter af den största lycka och det största lidande. Detta fåtal skulle troligen ej nått denna rika förädling af den ursprungliga, råa driften, ifall icke våra förfäder, i sin starka egoism, med döden straffat sina kvinnor, när dessa glömde att de voro delar af sin "herres" lösegendom.

D. *Aktning för äganderätten.*

Äfven aktningen för äganderätten är en förvärfvad känsla. I våra, af pänningen behärskade samhällen, är allmänna moralen mycket sträng mot tjufnad i de former, som hemfalla under lagen. Man kan göra sig skyldig till affärssvindel, politisk eller annan korruption, man kan svika sin öfvertygelse för vinnings skull och ändå förbli hedrad som "samhällspelare", medan stackaren, som stulit af nöd, blir samhälleligt brännmärkt.

Ett förvärfvat begrepp, hvilket är så djupt rotat som aktningen för äganderätten nu är i vårt samhälle, måste hafva börjat förvärfvas mycket tidigt. I människosläktets barndom voro tvisterna om mitt och ditt helt visst de först och oftast förekommande, liksom i barnkamrarna nu för tiden.

Visserligen finnes i alla primitiva samhällen kommunism med afseende å stammens egendom. Men stammen

värnar sina jaktmarker och fiskvatten mot *grann*stammen. Nödvändigheten att åt sig trygga villkoren för lifsuppehälle, skapar det första medvetandet om äganderätt. *Inom* stammen torde äganderättskänslan först ha gjort sig gällande i önskan att för sig behålla de kvinnor man fångat eller tillbytt sig; den nytta, hustrurna gjorde sin herre och man, väckte antagligen tidigt hos honom den moraliska åskådning, som en buschman nyligen uttryckte sålunda: "när man tar min hustru, gör man orätt; när jag tar en annans, gör jag rätt" — en åskådning, som icke saknar anhängare — ehuru mindre öppenhjärtiga — i våra samhällen.

Äktenskapsbrottet straffas, som ofvan påpekades, i sin egenskap af stöld; ofta dödar vilden sin brottsliga hustru eller afskär åtminstone (och uppäter ofta) hennes näsa. Känslan af äganderätt till hustru och barn följes sedan af äganderättskänslan till vapnen eller redskapen, som man tillvärkat, husdjuren, som man tämt; slutligen — och under ett senare skede — till jorden, som man odlat; sist till betesmarken och skogen. Öfverallt hafva i det älsta samhället kvinnorna och all annan egendom varit samegendom och, då allt tillhörde alla, uppstodo vissa ömsesidighetsbegrepp, vissa gemensamhetsvanor, mot hvilka aktningen för egendomen sedan hade svårt att kämpa sig fram. I ett kommunistiskt samfund är det hvarken brott att taga eller dygd att gifva; gästfrihet, gifmildhet äro där så självklara, att de icke anses som ädelmod; och tacksamhet blir således äfven en i allmänhet okänd företeelse. Hos eskimåerna t. ex. dela alla den hval någon af dem fångat; har man vapen eller kajaker, lånar man ut dem och låntagaren ersätter dem ej, ifall han förstör dem; långifvaren har ju endast lånat af sitt öfverflöd; stjäla betyder endast att taga det *nödvändiga* från någon. Å andra sidan måste alla dela mödorna vid jakt och fiske. Vill någon undandraga sig dessa mödor, så kan han det och lefver då för sig själf, men på sin egen risk; han får behålla sin egen fångst, men ej påräkna hjälp af de andra. Dessa seder äro ett mycket tydligt öfvergångsskede från kommunism till "privategendom".

Bland öfolken i Stilla hafvet har man ock tillfälle att iakttaga olika öfvergångsformer; på somliga öar råder ännu ren kommunism; på andra finnes privategendom, men såsom en ganska ny inrättning. Så t. ex. kunde på Mar-

kesas-öarna för ej länge sedan hvarje förbigående stiga in till en familj, deltaga i måltiden och gå utan att tacka — man hade ju endast brukat sin rätt!

Kommunismen var naturlig, så länge individen, illa väpnad i kampen för tillvaron, behöfde sina likars hjälp för anskaffandet af föda och för skyddet af denna. De altruistiska känslor, som genom denna samegendom småningom utvecklades, hafva varit ganska starka, ty de fortforo att värka, äfven sedan herdelifvet och åkerbruket småningom medförde den för egoismens utveckling så gynnsamma enskilda egendomen.

Med uppkomsten af enskild egendom — eller *säregendom* — blir tjufnad ett brott och ärlighet en dygd.

Därigenom att tjufnad straffades med döden eller andra grymma straff, uppstod småningom en instinkt, som höll den hand tillbaka, hvilken utsträckte sig för att stjäla från stamförvanter. Men själfva ärlighetens *begrepp* växte ytterst långsamt, efter som man länge ansåg det berömligt att stjäla från grannstammarna. Ja — ifall det blott sker efter en krigsförklaring, — så anse vi ju ännu sådana stölder hedrande!

E. *Altruism och pliktkänsla.*

Här ofvan påpekades den altruism, som redan måste finnas i det kommunistiska samhället och utan hvilken själfva "samhället" vore omöjligt. Det, som sammanhåller medlemmarna i en flock mot en annan flock, måste vara en viss samkänsla, en viss sympati, en viss ömsesidighet i tjänster och en viss förmåga att samvärka genom underordnande af den enskilda driften under det allmänna gagnet. Men redan innan denna sammanslutning i flock äger rum, har altruismen börjat väckas hos föräldrarna i och genom deras vård om barnen. Föräldraömheten, som är oumbärlig för släktets bevarande, är en ursprunglig känsla såväl hos djur som människor, och finnes, som vi sett, äfven där de allt för mångtaliga barnen ätas upp. Och ur denna släktbevarelsedrift, som motvärkar självbevarelsedriften under vården om afkomman, har — som förut yttrats — all förmåga af oegennyttig hängifvenhet sitt första ursprung. Denna förmåga tages sedan i anspråk i och genom samlifvet med stammen. Äfven det äktenskapliga samlifvet måste, trots

all sin ursprungliga råhet, dock i någon mån vara värksamt i altruistisk riktning. Senare än altruismen hos föräldrarna, hos stammedlemmarna, hos makarna, utvecklar sig altruismen i barnens känsla för föräldrarna. Endast de handlingar, som genom smärtsamma eller angenäma följder inprägla sig i medvetandet, omdana, som vi sett, detta till varaktiga känslor. Och när barnen börja bli medvetna, när de kunna reda sig själfva, lämnar den primitiva människan dem också åt sig själfva. Könsförhållandets tygellöshet gör ett familjelif enligt våra begrepp för dem okänt. Barnen se modern misshandlas af fadern och följa snart hans föredöme. Ett utöfver de späda åren fortsatt ömhetsförhållande från föräldrarnes sida gent emot barnen hör på denna odlingsgrad till undantagen. Därför bli äfven de motsvarande känslorna hos barnen länge outvecklade. Undantag finnas dock i detta som i andra afseenden.

Man *kan* få se drag af äkta altruism hos vildar, t. ex. se dem ädelmodigt blottställa sitt eget lif, visa en rörande tillgifvenhet och tacksamhet o. s. v. — allt drag, hvilka, såsom vi veta, man kan finna äfven hos de högre djuren. Men man kan icke lita på dessa känslor, i synnerhet ej hos vilden; de äro både oberäkneliga och sällsynta. Frånvaron af hvad vi kalla "humanitet" — mänsklighet — är ju just det utmärkande för den djuriska moralen.

Den starkes rätt är all rätt; men ur detta den starkes egoistiska sätt att göra sin rätt gällande spira dock, som vi sett, de vanor hos de svagare, ur hvilka sedan vissa sedliga begrepp utveckla sig. Af fruktan framkallas en viss *själfbehärskning*. Ur själfva våldet uppstår en första dunkel aning om *rättvisa;* ty själfbevarelsedriftens impuls, att gälda slag med slag, gör slutligen *vedergällningens* begrepp till ett af de i naturen djupast rotade. Den starkares, genom många tilldragelser visade, förmåga att göra sin vilja gällande, skapar småningom hos de svagare böjelsen att frivilligt underordna sig hans vilja. Olydnaden är så farlig, att gagnet af *lydnaden* blir den instinkt, som i vildens dunkla pliktmedvetande varder mest befallande; och detta alldeles oberoende af *arten* af de befallningar, som han har att efterkomma. Han tänker icke öfver det rätta eller orätta i saken själf; han lyder "blindt". Moralens "första bud" blir således: *Lyd höfdingen i allt och alltid.*

Hans andra bud är: *Stjäl icke dina stamförvanters egendom* (till hvilken hör deras kvinnor).

Hans tredje bud lyder: *Dräp icke, om du ej däraf har ett gagn, som motsvarar den fara du själf löper.*

Hur ytterst enkel och rå denna moral än må synas, så är den dock det frö, hvarur all högre moral utvecklat sig; ty den tvingar människan till en viss grad af underordnande under andras kraf — och är således en början till *altruism*. Men detta underordnande står i samband med hennes erfarenheter af det för *henne själf* obehagliga eller angenäma; således framkallar det äfven en utveckling af den sunda *egoism* hos individen, hvilken är lika oumbärlig för mänsklighetens utveckling som altruismen.

På detta sätt måste man tänka sig att *pliktkänslan* uppstått. Först af allt uppfattas — ehuru omedvetet — som individens "plikt" att undvika det för honom skadliga och göra det för honom gagnande; men som detta urval ofta bringar individen i sammanstötning med andra, lär sig individen småningom, att det för honom skadliga också ofta är det för andra skadliga och det för honom gagnande också ofta är det för andra nyttiga. Och denna på erfarenheten grundade pliktkänsla får ökad styrka genom de straff, som följa, när individen icke lyder pliktkänslans maning.

Och som de individer, hvilka på intet sätt låta böja sig under denna första enkla pliktkänsla, vanligen duka under, blir det genom ett slags omedvetet "urval" de mera bildbara, de som bäst tillgodogöra sig erfarenheten, hvilka fortlefva och fortplanta släktet samt inprägla sina pliktbegrepp hos nästa släktled.

Icke blott hos den primitiva människan, äfven hos kulturmänniskan är *begreppet* om plikten ofta mycket obestämt, på samma gång som själfva *pliktkänslan* kan vara mycket stark. Hos kulturmänniskan finnas visserligen några till värklig instinkt blifna moralbegrepp. Det mycket betecknande uttrycket, att somliga ting äro för oss "fysiskt omöjliga", visa just att obenägenheten för dem blifvit en del af vår natur. Så är t. ex. människoätandet omöjligt för de flesta kulturmänniskor, t. o. m. under hungersnöd, och äfven mord, stöld och våldtäkt äro omöjliga för många.

Men det finnes andra arter af instinktiv motvilja, hvilka alls icke stå i samband med värkliga moraliska

pliktbud. De hafva uppstått till följd af vissa fördomar, hvilka en gång varit ansedda som plikter, och hvilkas öfverträdande haft straffpåföljder. Intet bevisar bättre att den moraliska känslan icke är medfödd utan förvärfvad, icke framsprungen ur människans "natur" utan ur människans samkänsla, ur det begrepp om rätt och orätt, som hennes medmänniskor lärt henne. Som exempel kunna påpekas judens fasa för att äta svinkött, katolikens för att äta kött på fredagen, nordbons för hästkött och den unge australnegerns rädsla för att äta den australiska strutsen (emu), en spis, som är strängt förbehållen åt de äldre. Det har händt att unga australnegrer, hvilka, osedda af alla, förtärt ett stycke af en emu, sedan angifvit sig själfva, under de våldsammaste samvetskval och med visshet om strängt straff. Alla de nämda, med religiös hälgd omgifna förbuden hafva slutligen blifvit vanor, som, ärfda från släktled till släktled, värka med instinktens styrka såsom de mest befallande moraliska bud, ty den för de högre djuren och människan kännetecknande ömtåligheten för likars omdöme medför självklart, att det moraliska begreppet i hög grad stärkes genom den hos omgifningen rådande föreställningen om en handlings art.

Utom de nyssnämda exemplen på som fördömliga ansedda handlingar, hvilka i och för sig själfva icke hafva det minsta med moralen att göra, kan man till belysning af nyssnämda påstående knappast finna något bättre bevis än *blodshämden*. Hos den primitiva människan (och långt framom hennes utvecklingsskede) är blodshämden en så befallande plikt, att den, som försummat den, täres af de gräsligaste samvetskval, tills han fullgjort denna inom hans samhälle som helig ansedda handling. Men i *vårt* samhälle, där förlåtelsen anses som plikt, kan en medveten hämdlust bereda ett känsligt samvete lika djupa kval.

För den nyare moraliska uppfattningen åter blir såväl hämdlust som förlåtelse mer och mer främmande begrepp. Å ena sidan inser man allt klarare det nödvändiga sammanhanget mellan orsaker och värkningar, — en insikt, som ökar känslan af medlidande och lämnar allt mindre rum för hatet och hämdkänslan. Å den andra sidan däremot vet man, att ingen handlings värkningar kunna utplånas och att således försoning och förlåtelse, i ordens *forna* mening, icke äro annat än talesätt.

Äfven i våra samhällen är beroendet af omgifningens uppfattning så stort, att flertalet människor begå omoraliska handlingar utan samvetskval om de kunna åberopa sig på mängdens vanor. Samme man, som samvetsgrant återlämnar en hittad tioöring, ruinerar medvetet utan betänkande sin medtäflare genom en lyckad affärskupp; samme man, som är allt för mycket gentleman att ens ge en knuff i en folkträngsel, nedskjuter utan betänkande sin vedersakare i en duell; samme man, som i hemlighet ödelägger en kvinnas lif, tillåter sig ej ett ohöfviskt uttryck i ett sällskap. Hos urmänniskan är, som vi sett, detta beroende af omgifningens uppfattning så stort, att moralens bud endast gälla omgifningen. Mot främlingen är allt tillåtet.

Moraliskt förbindande blir för vilden det, som hans stam under generationer lärt sig anse som nyttigt; sålunda fyller han föräldramordets plikt samvetsgrant och villigt; sålunda afstår han från de åt prästen och höfdingen förbehållna, som *tabu* ansedda födoämnena.*) En resande omtalar, att ett litet barn, hvilket tagit några batater — som voro gjorda till *tabu* — dödades, stektes och uppåts; det senare ansågs som en mycket sedlig handling, men barnets tillgrepp som en mycket osedlig!

En opartisk granskning af dylika sakförhållanden lägger i öppen dag att det icke finnes några en gång för alla gifna, otvetydiga, medfödda sedlighetsbegrepp. Moralens början är att jämföra med den mer eller mindre lyckade dressyr, genom hvilken t. ex. fågelhunden erhåller vissa instinkter. Först drifver honom denna uppfostran till att apportera villebrådet utan att smaka det; slutligen inger den honom t. o. m. motvilja för fågel! Ytterst beror såväl hundens och barnets som vildens uppfostran på nervcellens ofvan påpekade förmåga att mottaga intryck, att bevara och återupprepa dem. Ett bruk, hur vansinnigt som hälst, men hvars uraktlåtande haft svåra straff till följd samt framkallat allmänt förakt, medan dess uppfyllande framkallat loford — ett sådant bruk skall slutligen bli en in-

*) *Tabu* kalla vildarne det afskilda eller undantagna, hvilket de förklarat som heligt. Egendomligt är att med det ofvan berättade jämföra t. ex. Karl XII:s yrkande af *dödsstraff* öfver en soldat, som i rusigt tillstånd anfört en psalmvers med djäfvulens namn i! Ett sådant lagligt mord ansågs *då* sedligt, men en svordom som ett urbota brott!

organiserad instinkt. Samvetet skall anklaga oss för dess uraktlåtande, men godkänna oss, då vi uppfylla detsamma.

Vägen är ofantligt lång från t. ex. den unge australnegerns samvetsoro, sedan han smakat på den emu han själf nedlagt, och till en kulturmänniskas själsstrider såsom t. ex. Shakespeare skildrar dem i Macbeths monolog, sedan han mördat sin sofvande konung, hvilken tillika var hans gäst:

Mig tycktes att en röst jag hörde ropa:
"Sof icke mer! Macbeth lönnmördar sömnen" —
Den helga sömnen, den oskyldiga,
Som löser upp bekymrens hårda knutar,
Hvar lefnadsdags välkomna död, det bad,
Som friskar upp en kropp af mödan krossad,
Den balsam, som åt själens sår ger lisa,
Naturens egen ro
Och bästa rätten uppå lifvets bord.
— — — — — — — — — — — — —
— — — Hvad fattas mig, att jag
Blir skrämd af minsta buller? — Hvilka händer
Ha, de utrifva mina ögon! Kunna
Den vida oceanens alla vågor
Aftvätta detta blod ifrån min hand?
Nej; denna hand lär förr med purpur färga
Omäteliga vattenrymders djup
Och grönt till rödt förvandla.*)

Men dock är detta en Macbeths sammansatta lidande sprunget fram ur ett naturbarns enkla samvetskval.

Ur det lilla ollonet uppväxer ju den väldiga, månggrenade eken. Den, som trampade ollonet under foten, medan han stirrade upp mot kronan för att lära känna trädets ursprung, han skulle bete sig lika ovist, som de, hvilka hittills sökt finna lagarna för moralens utveckliug i kulturfolkens högsta sedliga medvetande, i stället för att studera dessa lagar i djurens, barnens och de samtida vildarnes själslif och utvecklingshistoria.

*) *Macbeth* akt II, scen 2. C. A. Hagbergs öfversättning.

6. Vildens moral.

Ehuru utvecklingens lag nödvändiggör vissa likheter i hufvuddragen af moralens, liksom hvarje annan mänsklig egenskaps utvecklingshistoria, utesluter detta dock icke tillvaron af många olikheter. Klimatet, det häraf betingade lefnadssättet, andra naturinflytanden, grannfolks påtryckning, enstaka personlighetens invärkan, religiösa och filosofiska begrepp o. s. v. bidraga hvar i sin mån till dessa olikheter. Det är endast när man öfverblickar mycket långa tidrymder, som de stora, gemensamma dragen framträda och jämte dem då äfven det uppåtstigande, som vi kunna skönja i den moraliska utvecklingens historia.

Ingenstädes finnes det någon tvärbrant mellan de afsatser, vi trott oss kunna urskilja på moralens område: det vilda tillståndet höjer sig öfver det djuriska, det barbariska öfver det vilda och det industriella öfver det barbariska genom omärkliga öfvergångar, hvilka förbinda hvarje skede med dess föregångare och dess efterföljare. Sålunda är t. ex. sagoperioden i hvarje folks historia, med dess många halft djur-, halft människoliknande gestalter, ett dunkelt minne af en sådan öfvergångstid från den djuriska till den vilda moralen. Och vi påpekade redan i början, huru våra brottmålsannaler visa oss återfall till den djuriska ståndpunkten. Vi måste därför söka medelhöjden af ett visst samhälles sedlighet *mellan* den höjdpunkt, fåtalets moral bildar, och den låga ståndpunkt, som flertalet intar. Och detta så mycket mera, som vi kunna vara vissa, att äfven hos de högt stående slumra ofta i själens djup djurets och vildens instinkter, en slummer ur hvilken de kanske en dag vakna, för att på ett förfärande och förödmjukande sätt påminna kulturmänniskan om hennes låga ursprung.

Genom att inskränka vår undersökning till de hufvuddrag af den djuriska moralen, hvilka vi förut skärskådat, erhålla vi den bästa öfversikten af, huru denna djuriska moral småningom höjde sig till *vildens* ståndpunkt.

A. *Människolifvets värde.*

När människoätandet börjar bli undantag, när det ställes i samband med gudstjänsten, med rättvisans skipande och slutligen alldeles upphör, då kan man anse att öfvergången ägt rum från det djuriska till det vilda tillståndet. Detta kännetecknas genom det stora framsteget: att krigsfången göres till slaf i stället för att uppätas. Liksom så många andra sedliga framsteg har detta emellertid icke sin rot i altruism, i någon tanke på fångens bästa, utan i egoism, i tanke på ägarens bästa. Med en högre förståndsutveckling har nämligen följt insikten, att man har mer gagn af fångarne på detta sätt, liksom man lärt sig, att som husdjur spara vissa under jakten fångade vilda djur.

Men som hvarje förhållande mellan människor innebär en möjlighet till altruismens utveckling, så fanns också denna möjlighet i slafveriet, hur egoistiskt än detta i början var och huru mycket elände denna inrättning än kom att medföra. Sålunda uppstår t. ex. en bestämd skillnad till förmån för den hemfödde slafven mot den i krig tagne; den förre anses snart på visst sätt tillhöra familjen; han skyddas till en början af seden, längre fram af lagen.

Genom slafveriet blir det förut så enkla samhället mer och mer sammansatt. Det skiljer sig i en öfver- och en underklass; till den förra höra krigaren och prästen; de öfriga — nämligen slafvarne — uträtta det hvardagliga arbetet. Den ökade arbetskraften möjliggör mera odling af fälten och skötandet af större hjordar; med den ökade egendomen komma flera äganderättstvister; dessa medföra ett ökat behof af skiljedom, och så blir höfdingen ej blott anföraren i krig utan också domaren i fred. Steg för steg för detta småningom in i de stora monarkiernas skede, som tillika är den barbariska moralens.

Vildens moral med afseende å slafven kommer självklart att hafva följande tanke till utgångspunkt: "jag kunde ätit denne fånge; jag fann det nyttigare att låta bli; jag har nu emellertid all rätt att bruka honom så som jag finner för godt." Behöfves slafven i kriget, användes han där; annars är han arbetare; ofta säljes han.

Liksom vinstbegäret mångenstädes utrotat barnamorden, har det ofta visat sig äfven kunna utrota lusten efter

människokött; såväl afkomman som krigsfångarne hafva användts till bytesmedel i stället för födoämne.

Själfva sakförhållandet, att man vande sig skona krigsfångarnes lif, blef emellertid af vikt för moralens utveckling. Tanken på framtiden vardt ett starkare motiv än ögonblickets njutning, och härigenom ökades själfbehärskningen.

Det var emellertid ej blott krigsfångarne, som blefvo slafvar. Också de för brott dömda och de medellösa hemföllo till de burgne som slafvar. Hos kaffrerne är t. ex. ännu i dag ordet *fattig* liktydigt med *slaf*, och de rika äga samfält de fattiga, hvilka af dem brukas som jakthundar, lastdjur o. s. v. Dessa fattiga röja intet medvetande om att de behandlas tyranniskt; de anse det lika naturligt, att deras tyranner misshandla dem, som att lejonet äter människan. Det är framför allt i Afrika vi ännu kunna studera slafveriet, så som det var under hela mänsklighetens tidigare skeden. Slafven är där alldeles rättslös; han är ett gångbart mynt, och ägandet af många slafvar tillförsäkrar den afrikanske vilden liknande företräden, som räntor tillförsäkra européen.

Ehuru slafveriet var ett framsteg i moral framför människoätandet, medförde det dock nya, för såväl slafvens som ägarens moraliska utveckling skadliga förhållanden. Slafägaren blir lat och förtryckande i högre grad än medlemmen i den anarkiska flocken har tillfälle att vara det. Där lefver man i ständig fruktan, i oupphörligt försvarstillstånd; det ömsesidiga behofvet af hvarandra hindrar att ett allt för stort våld öfvas af de starkare, och hos alla alstras en viss självkänsla på samma gång som en viss samkänsla. Genom slafveriet förlorar slafven självkänslan och husbonden samkänslan. Men den, som saknar självkänsla, har häller ingen känsla af sedlig förpliktelse. När man förebrår en afrikansk slaf en nedrighet, kan man få svaret: "Jag är ju slaf!" Rättslösheten medför i själfva värket i alla förhållanden den uppfattningen, att man icke häller äger några plikter. Hvilket inflytande detta skall öfva på moralen kan man fatta, då man besinnar, att i Afrika omkring $\frac{3}{4}$ af hela den manliga samt hela den kvinliga befolkningen intager slafställning. Det finnes sålunda en hel zon, som med fog kan kallas den servila, en där slafägare och slafvar ömsesidigt förstöra hvarandra, de förra genom att tillåta sig allt, de senare genom att

fördraga allt. Slafveriet har härskat nästan öfverallt under ett visst skede af utvecklingen. Grekens liksom nordbons fornsagor visa oss trälen likstäld med husdjuret. Och ehuru arten af behandling växlat mycket, måste dock öfverallt *möjligheten* att kunna tillfredsställa sina nycker på försvarslösa varelser hafva gifvit näring åt egoismen. Sålunda har den moraliska förädlingen genom slafveriet både gynnats och motvärkats, ty den har både ökat och minskat det välde, man utöfvat öfver sina, för andra eller en själf skadliga böjelser. Alla i flock lefvande djur äro de lättast tämda, och människan ägde genom sin sällskaplighet — detta grundvillkor för all högre odling — alla förutsättningar att kunna förslafvas. När hos de primitiva människorna, där ingen annan "klasskillnad" fanns än mellan starka och svaga, lydnaden blifvit inkarnerad, så härskade som sagt denna instinkt blindt, ty den motvägdes ännu icke af andra moraliska egenskaper. Därtill kom uppfattningen af höfdingen som ett slags gudaväsen. Så som vildens slaf böjde sig för honom, så böjde han sig i sin ordning för sin herre; ja, det är t. o. m. troligt, att människan af hunden lärt sig sina krypande vanor — liksom hon på många språk betecknar sin underdånighet med att kalla sig sin "herres hund"! Det finnes under detta skede ingen gräns för de vördnadsbetygelser, man visar eller de kränkningar man tål. Att släpa sig fram på magen, beströ sitt hufvud med jord, t. o. m. fylla sin mun därmed, äro vildens hälsningssätt inför höfdingen; att se denne rätt i ansiktet, vidröra någon hans tillhörighet eller trampa på hans skugga, är flerestädes belagt med dödsstraff! Lif, hustru, egensom — allt står i höfdingens hand, och i Afrika roa sig "konungarne" med att genom täta och alldeles utan orsak skeende afrättningar visa denna sin envåldsmakt. Undersåtarna hembjuda höfdingen sina hufvuden, sin egendom, sina hustrur eller döttrar; och inom sitt eget hus kräfver han samma obetingade vördnad. En resande såg t. ex. en kunglig gemål aflifvas, emedan hon haft den oerhörda fräckheten att — bjuda sin gemål en nyplockad frukt! Denna servilism — som i Europa ännu i viss mån fortlefver i hofetiketten, i tjänstemanna- och militärdisciplinen, sällskapsceremonierna o. s. v. — har lika dåliga följder för härskaren som för hans undersåtar. Smickret, som aldrig är oskadligt, blir moraliskt förhärjande i outvecklade

sinnen; tillbedjan skapar den uppfattningen hos den tillbedde, att han är gudomlig, en uppfattning, hvari han stärkes därigenom, att hans godtycke och öfvermod aldrig möta något motstånd. Härskaren inbillar sig vara helig och oansvarig och denna uppfattning blir också undersåtarnes. Ju mer de fördraga, desto mer blir underkastelsen för dem en religiös plikt; man afhandlar ej en guds, en allsvåldig konungs nycker, man vördar och lyder dem blindt, och man offrar sig lika blindt för dessa nycker.

De religiösa föreställningarna under den vilda moralens skede innebära ej tron på *själens* odödlighet, men däremot på ett fortlefvande efter döden, i ett lif likt det jordiska. Och ju mäktigare en person varit, desto naturligare finner man hans fortlefvande och desto lättare tror man på hans makt att också efter döden utöfva sitt välde. Man offrade således åt honom vid hans begrafning allt, som han i lifvet skattat högst: mat, vapen, kvinnor, slafvar; och man hoppades, att han sålunda skulle varda de lefvande bevågen.

I slafsamhället förblefvo fruktan och våldet fortfarande moralens grund. Ja, de moraliska frön, som självbevarelsen och samvärkan utvecklat under tidigare skeden, förkväfvas lätt ånyo genom ett tillstånd, där ingen slags rättvisa kan finnas, där härskarens godtycke är enda lagen, den blinda lydnaden den högsta dygden. I människornas själslif lämnar en sådan underkastelseperiod djupa spår. Den lågsinnade benägenheten att böja sig inför makten och framgången grundlägges genom denna undergifvenhet och inskärpes ytterligare genom de religiösa vanorna. I sin ordning präglas nämligen gudsbegreppet genom servilismen: gudarne bli, enligt människornas uppfattning, tyranniska härskare, dem man lär sig nalkas på samma sätt, som man närmar sig sina jordiska tyranner.

De under detta skede inplantade, servila instinkterna fortlefva inom de flesta nutidsmänniskor, drifva dem till lågheter, beröfva dem deras handlingsfrihet och komma dem att tåla öfversitteriet eller att själfva öfva det. Slafblodet kan endast långsamt omsättas i den fria människans ådror. Och om vi än ge oss själfva frisinnade lagar, fria människor kunna vi ej strax genom dem skapa! De flestas karaktärer lida ännu af slafarfvet från våra jordkrypande förfäder; och innan uppfostran och samhällsvanor upphöra att inprägla den blinda underkastelsen som

barnets och medborgarens främsta dygd, skola vi icke få se värkligt frigjorda människor.

B. *De svagas behandling.*

I detta afseende skiljer sig vildens moral föga från den djuriska moralen, utom så till vida, som upphörandet af människoätandet medför en ökad aktning äfven för de svagares lif. Husfadern har emellertid ännu i regeln oinskränkt rätt öfver hustruns och barnens liksom slafvens lif; härskaren har det öfver allas. Inom hans räckhåll finnes, som vi sett, icke rum för rättvisa; svagheten äger där intet skydd mot styrkan.

Dock kommer rättvisans begrepp att utveckla sig under detta skede ur den själfbevarelseinstinkt, som gör att man sätter sig till motvärn, om man af sina *jämlikar* förfördelas. Man vill ha vedergällning för den orätt man lider; och ur vedergällningens begrepp utvecklas rättvisans. Man gaf den enskilde rätt, när han kunde taga sig rätt, när han kraftigt hämnade ett våld mot sin person eller sin egendom. Näfrätten var den första yttringen af rättskänsla, och "öga för öga, tand för tand" blef denna känslas enkla, hårda uttryck; ingen hänsyn togs till bevekelsegrunder eller förmildrande omständigheter. Och när seden tillräckligt länge ansett självhämden som en rätt, blir den småningom också fattad som plikt; blodshämden blir en helig handling, och det dröjer mycket länge innan *böterna* komma i själfhämdens ställe. Vid den tidpunkten värdesättas lif och lemmar och en "taxa" finnes för de böter, som det värdefullare lifvet, den oumbärligare lemmen betingar. Böternas art växlar. Hos afghanerna t. ex. ger man 12 ungmör i bot för ett människolif; 6 för en fördärfvad hand; 3 för en utslagen tand. Sålunda uppstod ett slags lagens hägn för de svagare inom ens eget samhälle. Men *främlingen* är fortfarande rättslös; han kan saklöst skadas till lif och egendom.

Redan den personliga styrkan och djärfheten hade skapat en viss skillnad i rikedom; antalet slafvar, som man kunde skaffa sig, ökade ytterligare denna skillnad; böterna gjorde den ännu större. Vinningslystnaden sade nämligen, att det var klokare att offra den ofruktbara hämden för ett varaktigare godt, och så började böterna träda i blods-

hämdens ställe. Sålunda ännu ett fall, där egoismen kom att värka som en tygel på lidelseutbrotten, när man visste, att dessa skulle medföra en säker, kännbar förlust.

Näfrätten fostrade visserligen begreppet om att straff äro rättvisa, men den värkligt upphöjda rättvisan kunde först framträda under ett senare skede, när den enskilde lämnade sin vedergällningsrätt i den allmänna rättvisans händer.

Den upphöjda, för alla lika, rättvisa, som de bästa människor eftersträfva, som de älska så djupt, att de kunna dö för den, — den är i dem danad af alla de otaliga orättvisor deras förfäder utstått och af den hos dem sålunda utvecklade hämdkänslan, hvilken småningom förädlats till rättskänsla.

C. *Förhållandet mellan könen*
och
D. *Aktningen för äganderätten*

göra visserligen några framsteg under det vilda tillståndet, men i allt väsentligt förblir den moraliska uppfattningen den samma som under det föregående skedet; i ett fall sker dock ett betydande framsteg: vissa släktskapsgrader börja anses som gräns för friheten i förhållandet mellan könen.

E. *Altruism och pliktkänsla.*

Moderskärleken, som hos vildarne ofta kan yttra sig på ett innerligt sätt, och *krigarens hjältemod* i kampen mot sin stams fiender äro de högsta uttryck af altruism och pliktkänsla, som man i allmänhet finner hos vildarne. Dock kunna äfven andra pliktbegrepp någon gång framträda. Så t. ex. i Afrika, där lögnen, servilismens vanliga följeslagare, är regeln, finnas dock stammar, som i intet annat äro öfverlägsna sina grannar än just i en stark sanningskärlek, en lika egendomlig företeelse som de människoätande ny-seeländarnes aktning för och vård om de gamla.

Undantagen måste emellertid — af huru stor betydelse de än äro för en allsidig bild af moralens ursprung och utveckling — lämnas åsido vid denna kortfattade framställning af hufvuddragen i den moraliska utveckligen. Och vi finna då, att vildens pliktbud blifva tämligen lika den djuriska moralens:

Du skall i allt och alltid lyda din herre.

Du skall ej stjäla dina stamförvanters egendom, deras hustrur däri inbegripna.

Du skall dräpa med urskiljning och icke anfalla någon, som är mäktigare än du själf. Du skall vara tapper och grym i kriget.

Du skall värna din stam, utrota dess fiender; älska ditt land; hata dess fiender.

Dessa båda sista, ur såväl egoismen som altruismen framsprungna pliktbegrepp, äro emellertid det nya i vildens moraliska utveckling; mod och uthållighet, sammanhållning, offervillighet, självbehärskning — korteligen alla de egenskaper, hvilka skola försäkra det folk, som äger dem, seger i kampen för tillvaron, finnas som frön i dessa begrepp. Men jämte de nämda moraliska egenskaperna utvecklas hatet, fosterlandskärlekens afvigsida, hatet till fiendens folk och land. Och dessa känslor, patriotism och hat, inkarneras *samtidigt* i människonaturen och så djupt, att den endast ytterst långsamt kan särskilja de båda känslorna.

Hvarje omdaning af en dylik, till instinkt vorden, moralisk känsla äger rum både så, att instinkten *renas*, och så att den *vissnar* i brist på näring eller bruk; så att *nya, motvärkande inflytelser uppstå*, och så, att *samhällsförhållandena* omdanas, hvarigenom nya behof framkalla nya slag af känslor. Alla dessa arter af inflytelser samvärka sålunda i våra dagar i och för utrotandet af krigskärleken, en gång oskiljaktig från patriotismen, och för omdanandet af den *ensidiga* fosterlandskärleken till en alla folk omfattande människokärlek.

I vildens moralbud, väsentligen förestafvade af egoism, finna vi dock redan så mycken altruism och, vid deras iakttagande, så mycken pliktkänsla, som nödvändigt kräfvas för mänsklig sammanlefnad, äfven i ett så enkelt, osammanhängande, obestämt samhälle som det vilda.

---

7. Den barbariska moralen.

I det barbariska samhället har utvecklingen öfvergått från det enkla till det mera sammansatta. Skilda sam-

hällsklasser finnas; en ganska långt drifven arbetsfördelning; noggrant affattade lagar, som bestämma rättsförhållandet mellan klasserna; en styrelse som skipar lagarne och en religion, hvars präster ge gudomlig hälgd så väl åt lagarne, som åt andra moraliska budord. Dessa barbariska samhällen — ofta despotiskt d. v. s. enväldigt styrda monarkier — hafva ägt stora civilisatoriska uppgifter, i moraliskt lika väl som i materielt och intellektuelt afseende. Världshistorien visar oss sådana samhällen i t. ex. det gamla Egypten, de assyriska, babyloniska och judiska rikena, perserriket, de amerikanska rikena vid europeernas eröfring, de grekiska staterna, det romerska riket. Ty huru högt stående alla dessa stater än varit i andra afseenden, ur den *moraliska* utvecklingens synpunkt kunna de med allt fog kallas barbariska.

Den despotiska konungamakten har, med afseende å moralens utveckling, haft den uppgiften, att stärka de styrdes gemensamhets- och vördnadskänsla; att tvinga till laglydnad genom ytterlig stränghet; att sålunda djupt inprägla vissa sedebud, hvilka visserligen redan blifvit medvetna, men icke kunnat blifva värkligt inorganiserade förr än genom den despotiska samhällsmaktens jämna tryck, och ofelbart återkommande, grymma straff. Den enskilde förlorar själfhämdens rätt; de motspänstige utrotas och ett urval äger rum af de mer samhällsdugliga. Dessa sätta sig så mycket mindre upp mot regentens bud, som presten lär dem att dessa bud äro gudomliga; "altaret och tronen" hjälpa sålunda hvarandra i att uppfostra vildarne, men detta sker genom att förtrycka dem. Under en viss tid var detta tunga ok gagnande för att tämja människodjuren, men sedan förlamade det deras utveckling. Hunden, barnet och folket, som tuktas för länge, bli fega och lågsinnade; förtryck förnedrar den mänskliga personligheten. Individualiteterna försvinna när man formar dem efter en prägel; de bli böjliga i en viss, åt dem anvisad riktning, men på samma gång dödas i regeln förmågan af initiativ, lusten att upptäcka, att nydana, att skapa.

Som utrymmet icke medgifver att exempel på den barbariska moralen hämtas från alla håll, väljer jag företrädesvis sådana folk, som på den nuvarande europeiska odlingen öfvat det största inflytandet, ja, ännu i dag bevara en stor del af detta inflytande.

Hos judarna, grekerna, romarna och germanerna skola vi därför söka några få exempel på den barbariska moralens begrepp om människolifvets värde, de svagas behandling, förhållandet mellan könen, aktning för äganderätten, samt altruism och pliktkänsla i allmänhet.

A. *Judarnes moral.*

I judarnes budord: "du skall icke dräpa, icke göra hor, icke stjäla, icke bära falskt vittnesbörd" finnes intet, som skiljer deras från andra barbariska folks moral, och några af dessa bud hafva vi redan sett i vildens morallag. Ej ens föräldravördnadens bud är för juden eget, men väl den därvid fästa *lönen*. Endast *ett* nytt bud, med mänsklig innebörd, det om hvilodagens helighållande, är det tillägg, genom hvilket judens "Tio Guds bud" utmärka sig framför andra folks på samma odlingsgrad.

Judens moral — som andra barbarers — gäller emellertid endast judar. I Javehs, nationalgudens namn, befalles och sker nedslaktning af besegrade fiender[1]), af deras kvinnor och barn[2]); lönnmord på fiender — sådana som Jaels[3]) och Judiths — förhärligas. Barnamord förekommo och den förstföddes offrande var en religiös plikt[4]); sägnen om Abrahams offrande af Isak[5]) antyder (som förut påpekats) en begynnande ändring i detta bruk, som småningom alldeles upphörde: den förstfödde friköptes sedan genom en gåfva till templet. Äfven berättelsen om Jeftas offer af sin dotter[6]) visar oss ej blott, att människooffer voro i bruk hos judarna, utan ock hur länge fadern hade makt öfver barnens lif. Lagen gaf honom också rätten att stena den olydige sonen[7]). Sin dotter kunde han sälja som slaf[8]).

Månggifte är i judens moral berättigat för mannen[9]), men den äktenskapsbrytande hustrun stenas[10]); hustrun kan af de obetydligaste skäl förskjutas. Onaturliga laster öfvades, men straffades strängt[11]), som i de flesta andra

---

[1]) 5 Mose bok 7: 2; 5 M. 20: 12—18 (och flerstädes). [2]) 1 Sam. 15: 3. [3]) Dom. 4: 21. [4]) 2 M. 13: 2; 22: 29. 3 M. 27: 28, 29. [5]) 1 M. 22. [6]) Dom. 11. [7]) 5 M. 21: 18—21. [8]) 2 M. 21: 7—11. [9]) 5 M. 21 (och flerstädes). [10]) 5 M. 22: 20—24. [11]) 3 M. 18; 20.

andra barbariska samhällen. Grymma straff, såsom stening, brännande å bål o. s. v. hörde till rättsbruken. Slafven kunde saklöst piskas i hjäl, blott han icke dog under slagen, utan under en dag öfverlefde misshandlingen [1].

Vedergällningsrätten tillämpades med yttersta stränghet: "Du skall ingen skonsamhet bevisa; lif för lif, öga för öga, tand för tand, hand för hand, fot för fot", så lyder lagen [2].

I vissa fall höjer sig den hebräiska lagen till en större mänsklighet. Mot stöld är den ej så sträng; man får i vissa fall återgälda det stulna fyrfaldt eller femfaldt [3]; kan man det ej, blir man målsägarens slaf. Äfven under sina monarkers styrelse bibehålla judarne den självkänsla och jämlikhetsanda, hvilka visa sig i flera mänskliga budord, särskilt till de svagares skydd. Slafven kunde bli fri på det 7:e året [4]; då fick jorden hvila och de fattige samla dess självsådda skördar; främlingen, den faderlöse och änkan stodo under Javehs hägn [5]; arbetarens lön skulle betalas före solnedgången [6] och gäldenären fick ej beröfvas hvad han nödvändigt behöfde [7]; all ränta var förbjuden [8]; den fattige fick plocka ax på åkern [9] och äfven mot den vanföre och den ej lagskyddade främlingen anbefaldes en viss barmhärtighet [10]. Den hos andra barbariska folk vanliga, samfälda ansvarigheten finnes icke hos judarne: hvar och en får svara för sig själf; den enes missgärning hemsökes icke på den andre [11].

Människolifvet skyddas mer än egendomen och altruismens stora budord: att älska sin nästa som sig själf är uttalat i judarnes [12] liksom i andra asiatiska folks morallagar *). "Nästan" var emellertid för juden ännu blott — *juden*. Och ehuru glimtar af en högre uppfattning i detta fall redan gjorde sig gällande hos profeterna, så var det först Jesus som i detta hänseende vidgade den judiska uppfattningen till allomfattande människokärlek. Det är — som vi vid jämförelse med andra barbariska folks sedelära finna — icke genom sin morals höghet, som

---

1) 2 Mose bok 21: 20—21. 2) 5 M. 19: 21. 3) 2 M. 22: 1. 4) 2 M. 21: 2. 5) 2 M. 22: 21—23. 6) 3 M. 19: 13.) 2 M. 22: 26. 8) 2 M. 22: 25. 9) 3 M. 19: 9—10. 10) 2 M. 23: 9; 3 M. 19: 33. 11) 5 M. 24: 16. 12) 3 M. 19: 18.

*) Sålunda säger Konfutse: »Hvad du ej vill att en annan skall göra dig, det skall du ej göra honom»; och Buddha yttrar: »Låtom oss lefva lyckliga, icke hatande dem, som hata oss».

juden stod framför andra folk. Men öfverlägsenheten bestod i hans fasta föreställning, att hans nation var Javehs utvalda folk och att den jordiska lyckan eller olyckan var på det nogaste förbunden med lydnaden för de af Javeh gifna buden. Sålunda blef judens moral för honom starkt befallande, hans pliktkänsla fick en så allvarlig uppfostran, och hans samvete blef så känsligt, att just ur hans folk, förberedd af de stora profeternas uppfostrande arbete, en ännu högre moralisk utveckling, den kristna, kunde framträda. Men redan profeterna hade ifrat mot det formväsen, hyckleri och andliga högmod, som, jämte mycket godt, hade framkallats af judarnas stränga laglydnad och deras känsla af undantagsfolk. Och Jesus, som uteslutande förkunnade personlighetens, frihetens och människokärlekens tankar, stod så högt öfver äfven sitt folks högsta religiösa och moraliska begrepp, att han fick det öde, som utvecklingshistorien visar oss vara det vanliga för stora nydanare: att duka under för sin samtid.

B. *Grekernas och romarnes moral.*

I grekernas fornsägner finna vi många spår af den vilda moralen: mäniskooffer, kvinnorof, månggifte, oinskränkt fadersmyndighet, barnamord. Småningom inträder en moralisk utveckling; människooffer upphöra; blodskam anses brottslig; könslig återhållsamhet kräfves af hustrurna; i Sparta är det staten, icke fadern, som bestämmer om barnen skola utsättas eller icke.

Men äfven sedan vi hunnit till Greklands och Roms blomstringstider, visar moralen barbariets drag. Kvinnorna i Grekland lefva skilda från männens sällskap och blott i Sparta röra de sig mera fritt; mannens sidohustrur godkännas af seden, och begreppet äktenskapsbrott finnes länge blott till för hustrun. Steg för steg bättrades emellertid lagarne till kvinnans förmån, och ehuru sederna icke höjdes i samma mån, äro dock lagarne ett viktigt bevis på höjda moraliska begrepp, om de än icke i lifvet blifva med allvar förvärkligade.

I Greklands äldre tid hörde, som mångenstädes, prostitutionen till tempeltjänsten, och onaturliga laster förekommo redan på Solons dagar. Den uppfattningen, att förfallets tid medfört dessa och liknande företeelser är ej riktig.

Föräldramyndigheten inskränkes, men barnutsättningen och fosterfördrifningen däremot bli egentligen först med allvar beifrade, sedan kristendomen börjat öfva sitt inflytande.

Skärskåda vi slafveriet, finna vi visserligen i Aten mer mänsklighet vid slafvens behandling än i Sparta och Rom, men å andra sidan är det Atens främste tänkare, en Plato, en Aristoteles, hvilka försvara slafveriet med alldeles samma dåliga skäl, som vissa tänkare i våra dagar använda mot underklassens kraf på mänskliga och medborgerliga rättigheter. Själfva det sakförhållandet, *att* ett försvar för slafveriet behöfdes, visar emellertid, att den moraliska utvecklingen i vissa samveten hunnit så långt, att slafveriets berättigande börjat betviflas. I Rom dödades en slaf lika lättvindigt som vi döda en fluga: för att roa sina gäster, mata fiskarne i sin parkdam o. s. v. aflifvade man slafvar, ofta under gräsliga marter. Men dock inträdde tidigt skillnad mellan hemfödda och öfriga slafvar. Steg för steg visar särskilt den romerska lagstiftningen till slafvarnes förmån den höjning af mänsklighetskänslan, som man med orätt uteslutande tillskrifvit kristendomens inverkan. Så var det t. ex. Neros lärare, Seneca, hvilken af sin lärjunge utvärkade en af de första lagarne till slafvarnes skydd. Seneca var en stoisk filosof, och det var i allmänhet just den stoiska vishetsläran eller filosofien, hvars ädla mänsklighet präglade de goda lagarne under romerska käjsardömets tid.

Den grekiska och romerska patriotismen — som i dessa tider var medborgarnes högsta dygd — innebar samma hat till främlingen och grymhet i krigföringen som vildens ståndpunkt visar. På denna punkt är moralens utveckling ytterst långsam. Fångarne göras till slafvar, de nådesökande stötas ned; och de döda kämparnes begrafning firas med offrande af deras fångna fiender. Ur seden att med dylika offer och kämpaspel hedra den döde utvecklas småningom de blodiga cirkusspel, som i Rom så djupt förvilda sederna. Dessa spel godkännas, äfven sedan den moraliska utvecklingen hos de högst stående andarne nått en ovanlig grad af ädelhet och förfining — ett exempel på, huru det gängse bruket har makt att fördröja ett moralbegrepps utveckling.

Aktningen för människolifvet var, hos greken som romaren, ringa under det barbariska skedet. Först små-

ningom anses dråp som brott; blodshämden råder länge; den utbytes också här mot böter, och vedergällningsrätten öfverlämnas småningom af den enskilde åt samhället. Stöld straffas strängt, och i allmänhet äro alla straff grymma. En stor förbättring inträder dock småningom häri.

Vördnad för ålderdomen, aktning för arbetet, gästfrihet, måttlighet och plikttrohet höra till de dygder, som här och hvar framträda i antikens moral. Den främjade barmhärtigheten genom tron, att "tiggaren och den fattige komma från Zevs". Medlidandet hade en särskild gudom, och edens hälgd vårdades af evmeniderna*), hvilka äfven oblidkeligt förföljde den, som kränkt den gängse moralens bud.

Många handlingar af barmhärtighet liksom af storsinthet, af ädelmod, offervillighet och samvetsömhet gömmas i grekernas och romarnes historia och i deras vitterhet; hela skatter af moraliskt höga och djupa tankar kunna hämtas ur de grekiska och romerska liksom ur de asiatiska vishetslärarnes skrifter. Vi kunna däraf se, att människonaturen hunnit långt, redan innan den kommit under kristendomens inflytande; mången hedning hade klart insett slafveriets orättfärdighet, nationalhatets trångsinne, personlighetens värde, människokärlekens plikt, självbehärskningens höghet och lyckan af att arbeta på sin moraliska förädling.

C. *De germaniska folkens moral.*

Den barbariska moralens grunddrag återfinna vi hos germanerna: faderns fullständiga myndighet öfver familjens medlemmar; människooffer; barnutsättning; blodshämd. Äktenskapet ingås som en "handel", och bredvid den laggifta hustrun finnas sidohustrur; mannen kunde med lätthet förskjuta hustrun, och, i fall af äktenskapsbrott, själf utföra det därför bestämda dödsstraffet. Dock var seden bättre än lagen, och i andra fall funnos lagar till kvinnans skydd. Dråp aktas som ett mycket ringare brott än stöld, som straffas mycket strängt. Egendomsförhållandet liknar, då germanerna först framträda, de amerikanske rödskinnens i Amerika eller kaffrernas i Afrika: horder af frie män äga gemensamt jorden, som brukas af trälarne. Längre fram inträder

---

*) *Eumenider* = den hämnande rättvisans och samvetskvalens gudinnor.

enskild äganderätt till jorden. Mord och krigisk bedrift, trohet mot stamförvanter, gästfrihet anses som mannens högsta plikter; men främlingen är rättslös, och främling är redan nästa landskaps innevånare, så att t. ex. hos våra förfäder uppländingen kallades tjuf, om han fråntog sin granne uppländingen ett kreatur, men han kunde med heder från sin södermanländske granne taga allt hvad denne ägde.

Under kristendomens inflytande ändras — ehuru mycket långsamt — dessa barbariska seder, och medeltidens skede inträder i Europa, kännetecknat genom katolska kyrkans inflytande och feodalismen.

Feodalismen — först i våra dagar upphäfd i Japan och ännu kvarlefvande i Abessinien — är en inrättning, som framträder helt naturligt öfverallt där, under utvecklingens gång, en skillnad inträdt mellan mer eller mindre mäktiga personer, där de förra icke förmått helt kufva de senare, utan en mängd kompromisser uppstå mellan dessa individer, som är olika mäktiga, men ömsedigt behöfva hvarandra. Feodalismen har haft sin stora uppgift i moralens utveckling; den fostrade hederskänsla, ömsesidig pliktkänsla och förmåga af uppoffring, innan den slutligen urartade till förtryck.

Aktningen för människolifvet stiger hos germanerna under den kristna religionens inflytande; den enskilda hämden upphör småningom; fäjderna minskas genom fridlysning af vissa tider på året och vissa dagar i veckan; klostren hafva sin skyddsrätt och prästen predikar människokärlek — men inskränkt till de rättroende! Mot de "otrogne", d. v. s. muhammedanerna, mot judarne och kättarne begås under korstågen och religionsförföljelserna grymheter, sådana som enligt någons yttrande "djäfvulen skulle ha begått, ifall han blifvit vansinnig." Stöld straffades strängare än mord: med dödsstraff, stympning o. s. v. Alla straff voro gräsliga: att brännas, lefvande begrafvas voro bland de lindrigare: att sönderslitas, kokas i olja, få inelfvorna uttagna o. s. v. hörde till medeltidens rättsseder, hvilka äfven känntecknas genom alla slags tortyr — särskilt inkvisitionsdomstolarnes — något som jämförelsevis sällan, och i lindrigare form, brukades af hedningarne. Fängelserna voro, äfven de, tortyrmedel i sin ryslighet. Det skydd, som de kristna å ena sidan gåfvo människolifvet,

uppväges å den andra af de förföljelser, som den kristna kyrkan lät människorna undergå. Och detta den kristna kyrkans anspråk att härska öfver människornas själar, hade på den moraliska utvecklingen ett mycket hämmande inflytande, ty de bästa människorna, de genom fri tanke, genom mod, innerlighet och själfständighet utmärkte "kättarne" dödades, och släktet gick förlustigt arfvet af deras egenskaper, medan hos de öfriga fruktan bidrog att inplanta den föreställningen, att fritt tänkande och personlig själfständighet voro de svåraste af alla brott.

Genom sitt skydd af de svagare har kristna läran visat sitt mäst betydande moraliska inflytande. Klostret och kyrkan öfvade en storartad välgörenhet; och barmhärtigheten blef en, för alla förbindande, religiös plikt. Sjukvård och ålderdomsvård, skydd för barnen, förbud mot barnamord, hjälp åt fattiga höra samman med de kristnes lifsåskådning, som emellertid står i egendomlig motsats till den medeltida lagstiftningens hårdhet; tiggeri straffades flerestädes med hudstrykning, brännmärkning med glödhett järn, ja t. o. m. dödsstraff. Den gamla vedergällningsrätten i all sin sträfhet härskar i lagstiftningen; mannen har t. ex. enligt vissa lagar kvar rätten att ögonblickligen döda sin i äktenskapsbrott ertappade hustru*). Men i sederna intränger småningom en försonligare ande än den hedniska lifsåskådningen kunnat alstra. På förhållandet mellan könen öfvar den kristna läran ett dubbelt inflytande — till moralens förbättring och till dess försämrande. Kyrkan tager äktenskapet i sitt hägn och höjer därigenom hustruns ställning; hon skaffar sig domsrätt i mål, som röra sedlighetsbrott, såsom kvinnorof, våldtäkt, fosterfördrifning, äktenskapsbrott, onaturliga laster. Genom sin dyrkan af den jungfruliga "gudamodern" Maria, samt genom sin uppfattning af kvinnan som likstäld med mannen i frälsningsplanen, bidrager kyrkan att höja kvinnans ställning och äktenskapets hälgd. Men å den andra sidan framhölls kvinnan som den, allt sedan Evas dagar, till synd förförande, och det ogifta ståndet, "celibatet", kallades det högsta. Härigenom inträder en för moralens utveckling mycket hindrande, dubbel inflytelse. De, som i könsligt hänseende öfvade självbehärskning, voro i allmänhet präster

---

*) I Sverges lag bibehölls denna rätt till 1653.

och klosterfolk, som måste lefva ogifta, och i följd däraf gick ej denna deras själftukt i arf åt någon afkomma. De öfriga människorna, hvilka genom celibatets upphöjelse ansågo den könsliga själfbehärskningen som en stor, men blott för fåtalet möjlig, dygd, lefde dess hejdlösare; lifvet delades liksom i tvänne halfvor, en ohelig, till hvilken alla naturliga drifter, framför allt släktdriften, hörde, och en helig; lifvet fick liksom kyrkåret två skeden: julen, njutningens tid, och fastan, späkningens. Men en sådan tudelning är minst af allt ägnad att främja de moraliska begreppens utveckling, ty den splittrar intrycken och minskar därigenom deras inflytande. Att kvinnan betraktades ömsom som en Eva, ömsom som en Maria, var icke häller ägnat att framkalla en riktig behandling af henne. Riddarmoralen, sammanfattningen af medeltidens bästa sedliga begrepp, satte vördnaden för kvinnan och hennes samt andra värnlösas skyddande som en af sina uppgifter, men i värkligheten urartade riddarlifvet till allt utom renhet i förhållandet mellan könen. Om man vill hafva ett mått på det sedliga tillståndet vid medeltidens slut, så väl inom kyrkan som utanför densamma, så har man det i uppgifterna om de smittosamma könssjukdomarnes ofantliga spridning. Vi finna som slutsats: att den kristna läran icke — i stort sett — mäktade minska släktdriftens våldsamhet, om den än hade lyckats bibringa högre *begrepp* om moralen på de till släktlifvet hörande områdena.

Kyrkans inflytande på träldomen går inom den germaniska världen i samma riktning, som de stoiske filosofernas inom den antika. Träldomen bortarbetas långsamt; först på 1300-talet kan man anse den vara slut i Europa, men den kvarstår såsom *lifegenskap* i en lindrigare form till efter 1789 års franska revolution; i Ryssland upphäfves lifegenskapen först 1861, medan slafveriet i dess barbariska form fortlefvat i Amerika till 1863. Huru låg den medeltida uppfattningen af människovärdet, af aktningen för andras egendom, af vördnad för människolifvet var, det visar oss bäst de lifegnas samt de fattiga, ehuru själfägande, landtmännens behandling. Stormannen våldförde deras kvinnor, trampade ned deras skördar, plundrade deras vingårdar, bröt upp deras förrådshus; sökte de försvara sig, blefvo de spetsade eller brännmärkta eller fingo smält bly öfver sig eller ögonen utstuckna eller lemmarna afhuggna

o. s. v. Kyrkan hängaf sig mer och mer åt kampen mot kungamakten; denna åt sin kamp med storvasallerna; dessa fäjdade sins emellan; städernas köpmän och handtvärkare kifvade sins emellan; öfverallt sökte man med starkt reglementerande hålla de underlydande i tukt och öfverallt bröt dock striden ut. En allas kamp mot alla, sådant blef det tillstånd, hvilket en öfversikt af medeltiden visar oss som det rådande. Ty sedan kristendomen sjunkit ned till en världslig makt, lämpad efter sina bekännares andliga ståndpunkt, och med sig införlifvat en mängd hedniska begrepp, upphörde också dess väsentliga moraliska inflytande på germanerna, hvilka visserligen redan sedligt påvärkats af sin egen lagstiftning och af det romerska rikets odling, men som dock erhöllo sin högre, sedliga uppfostran genom den kristna kyrkan. Därtill kommer, att kristendomens lära om det ödmjuka syndmedvetandet, nåden, försoningen, betraktelsen af jordelifvet som en korsets skola och evigheten som jordelifvets mål, innebar en allt för skarp motsats till människonaturens och särskilt till den *germaniska* naturens stolthet, mod, självkänsla, handlingskraft, lifslust. Och katolicismen, som intet erkännande gaf åt den berättigade egoismen — annat än som omsorg om den egna själens frälsning — kunde därför ej *försona* egoism och altruism, utan antingen blef människonaturen fullkomligt *undertryckt* genom ytterlig späkning och själlös altruism, eller också förblef den på längden tämligen oberörd af den kristna moraluppfattningen.

I stort sett lärde kristendomen dock alla Europas folk en viss vördnad för de andliga makterna, en viss självbehärskning med afseende å sina lidelsers tillfredsställande, en viss håg att offra själfviskheten för andras bästa — så att om också medeltiden visar oss ytterliga motsatser, starka utbrott af alla djurets eller vildens lidelser vid sidan af den naturvidrigaste askes, utgör den dock det viktigaste af de många utvecklingsskeden, som fört oss från den barbariska moralens ståndpunkt till det fjärde och hittills högsta skede vi nått, nämligen den industriella moralens.

8. Den industriella moralen.

Den industriella moralens stora framsteg är *lifegenskapens upphäfvande.* Men ehuru vi nu i Europa och Europas kolonier icke jaga människor som under det djuriska skedet, ej bruka dem till husdjur som under det vilda skedet, ej hafva dem bundna vid torfvan som under det barbariska skedet, så missbrukar människan dock ännu människan. I värkligheten, d. v. s. i människornas hjärtan och seder, finnes icke den altruism, den jämlikhet eller broderlighet, som vissa sedebud och vissa talesätt låta oss hoppas att vi skulle möta.

Ingen utveckling är långsammare än moralens, ty den måste, som vi sett, äga rum genom en omdaning i människonaturens *sätt att känna*, hvilket sker mycket långsammare än omdaningen af dess *sätt att tänka.* Känslorna äro genom årtusenden inorganiserade instinkter; men tanken kan vara ett intryck från dagen eller gårdagen. Och dessutom är denna omdaning aldrig *fullständig.* Det förflutna mänger sig alltid mer eller mindre i det närvarande, och vi ha därför redan i det föregående spårat kvarvaron af vildens och barbarens moral i de samtida kulturmänniskornas seder och lagar, liksom vi i brottmålshistorierna sett bevis för, att icke ens det djuriska skedet saknar representanter i våra samhällen. Vi sammanfatta här ånyo de svåraste bevisen mot samtidens moral:

Visserligen har känslan af *människolifvets värde* ökats — men krigen fortfara, duellerna försvaras, barnamorden och fosterfördrifningen finnas kvar, undantagshjon och fosterbarn afdagatagas ofta, och lifsfarliga industrier vålla en häjdlös manspillan. Dödsstraffet och andra från vedergällningsteorin kvarlefvande hämdstraff finnas kvar — allt företeelser, dem våra efterkommande skola peka på som bevis för den låga ståndpunkt, hvilken den industriella moralen intog i fråga om aktning för människolifvet och skydd för de svagare.

Med afseende å *förhållandet mellan könen* är visserligen engiftet samhällslag. Men månggiftet är samhällssed och åtnjuter — i den legaliserade prostitutionens form — t. o. m. sam-

hällsskydd. Äktenskapet är icke längre ett "brudköp", men både män och kvinnor sälja sina personer genom äktenskap, ingångna för vinningens eller utkomstens skull, och äktenskapslagstiftningen bär ännu månget spår af mannens forna barbariska herravälde öfver hustrun, spår dem en framtida moral kommer att finna lika vidriga, som vi nu anse vildens äktenskapliga seder.

Aktningen för äganderätten är hos oss, i fråga om öppen plundring, vida större än i det barbariska samhället. Men förfalskningar, försnillningar och utprässningar hafva intagit samma plats i den industriella moralen som våldet i den barbariska. Vissa människoklassers träldom eller lifegenskap under andra människors herravälde äro upphäfda. Men flertalet lefver i träldom under fåtalets rikedomar.

Människorna dela sig — som vi sett — redan under det djuriska tillståndet, så snart de samlas i flock, i en "öfverklass", de starkare, och en "underklass", de svagare. Sedan den fysiska och andliga styrkan m. m. småningom medfört skillnad i rikedom, blifva *de rikaste* öfverklassen. Men denna öfverklass kan icke bevara sin fysiska och andliga öfverlägsenhet; den sjunker tvärtom, genom att icke vidare behöfva anstränga sina krafter, men bibehåller dock makten att nedtrycka de ofta till intelligens, handlingskraft och personlighet starkare, att hålla dem kvar som en underklass, öfver hvilken öfverklassen blott genom ärfda rikedomar, ej genom egna företräden, höjer sig.

Det industriella samhället står i många afseenden på samma ståndpunkt som romarriket eller det feodala Europa: det förras slafvar och det senares lifegna hade det i många fall icke sämre än millionerna i Europas fabriks- och grufdistrikt. Det industriella samhällets riktning, att samla all rikedom på ett fåtal händer, är i själfva värket lika fientlig mot den personliga friheten som slafveriet och lifegenskapen. Ehuru dessa inrättningar ur politisk och moralisk synpunkt voro mer förnedrande, voro de i värkligheten knapt mer bindande än det beroende af arbetsgifvaren och arbetet, hvari den åt sig själf lämnade, ofta värnlöse arbetaren nu befinner sig. Nutidens produktionssätt skadar den mellan öfverarbete eller arbetslöshet kastade daglönaren i fysiskt, moraliskt och intellektuellt hänseende lika mycket, som det i alla dessa afseenden skadar den arbetsfria, njutande öfverklassen. Det ökar fattigdomen i

en sådan grad, att t. ex. i England, där omkring 2,238 personer äga ungefär halfva Englands jord och där det finnes omkring 100,000 millionärer, kommer det på 4 personer 1 tiggare! Och med fattigdomens tillväxt går tillväxten af självmord, dryckenskap och prostitution hand i hand.

Det är från detta århundrades början — maskinindustrins och kapitalismens århundrade — som ett till antal alltjämt minskat fåtal erhållit möjligheten att bestämma öfver ett alltjämt växande flertals lif och välfärd. Detta fåtal brukar sin "individuella frihet" sålunda, att millioner af män, kvinnor och barn ödeläggas genom ett produktionssystem, som flerstädes kräft ända till 15 timmars arbete om dygnet af 7 års barn, som gjort arbetarnes medellifslängd i allmänhet hälften så lång som arbetsgifvarens!*) Inför den sociala frågan stannar man betänksamt, innan man vill erkänna den industriella moralens öfverlägsenhet framför den barbariska. Och när man dock slutligen måste medgifva, att på många andra punkter afgjorda framsteg ägt rum, att altruism och pliktkänsla äro i tilltagande inom vissa, viktiga områden, så kan man i hufvudfrågan, den industriella frågan, ännu blott i lifegenskapens upphäfvande se ett väsentligt framsteg i *moraliskt* afseende. Ingen jämvikt mellan egoism och altruism är uppnådd. Att den allmänna barmhärtigheten ökats i bredd med fattigdomen, innebär intet värkligt moraliskt framsteg hos samhället i dess helhet; tvärtom brukar samhället denna barmhärtighet som ett "plåster på sitt sjuka samvete". Genom en ordnad välgörenhet sträfvar det ädlare fåtalet att sona samhällets oförrätter mot flertalet och inser icke, att det därigenom blott fördröjer det *hela* samhällets fullständiga uppvaknande, som måste föregå en högre moralisk utveckling.

En högre moralisk utveckling kommer icke att inträda, förr än man upphör att i den "individuella frihetens" namn försvara och bibehålla det nuvarande produktionssystemet. Målsmännen för den individuella friheten glömma nämligen en ytterst viktig sanning, som hela den moraliska och sociala utvecklingens förlopp lär oss. Det är den sanningen: att moralens utvecklingshistoria är historien

---

*) För utrymmets skull måste jag afstå att anföra flera siffror och i stället hänvisa till n:o 11 af Verdandis småskrifter: *Den industriella arbetarfrågan* af Gustaf Steffen.

om *inskränkandet af den individuella friheten i alla sådana fall, där denna frihet uteslutande tillfredsställer egoismen på altruismens bekostnad,* lika visst som den är historien om *den individuella frihetens utvidgande i alla sådana fall, där friheten framkallar en större jämvikt mellan egoismens och altruismens likaberättigade kraf.* Att lösa den sociala frågan så, att en dylik inskränkning och ett dylikt utvidgande bli en verklighet, det är den närmaste framtidens stora moraliska uppgift.

---

9. Slutord.

Under framställningen af den industriella, nutida moralen har utrymmet ej medgifvit annat än korta antydningar om de synpunkter, hvilka vi sökt följa vid skildringen af den djuriska, den vilda och den barbariska moralen, nämligen de sedliga begreppen om människolifvets värde, om äganderätten, om de svagas behandling, om förhållandet mellan könen samt altruism och pliktkänsla i allmänhet. En fullständig framställning af vår samtida moral från dessa synpunkter skulle dessutom innebära en pröfning af, ett omdöme öfver densamma, hvilka ej tillhöra området för denna skrift, men torde komma att bli ämne för en senare framställning. Endast om självfva hufvudpunkten, den som anges i uttrycket *industriell* moral, har det varit nödvändigt att tala något utförligare, för att ge stöd åt påståendet, att nutidens moral ännu är låg, och att en fortsatt utveckling af densamma måste innebära, ej blott dess frigörelse från de återstoder af den djuriska, vilda och barbariska uppfattning — som vi delvis finna kvar i vår samtids moraliska känslor, rättsbegrepp, seder och lagar — utan ock en genomgripande ändring i de *nya* missförhållanden, som det industriella skedet framkallat.

Syftet med denna framställning har endast varit att följa vissa af våra nu gällande moral-lagar från deras ursprung fram till deras nuvarande ståndpunkt. Genom en sådan öfversikt inse vi, att de sedliga begreppen *icke en*

gång för alla äro nedlagda i människans medvetande. Den visar oss, att dessa begrepp måste hafva varit vidt skilda under olika tider och hos olika folk, och att de nu i västerlandet gällande sedliga begreppen äro frukten af många årtusendens utveckling. Vi kunna därför hoppas, att framtidens sedlighet kommer att skilja sig lika mycket från vår ståndpunkt, som denna nu skiljer sig från t. ex. australnegrernas.

Genom en sådan återblick kunna vi framför allt lära: att den *moraliska utvecklingen*, liksom all annan utveckling, *i det stora hela taget oafbrutet skrider framåt*, ehuru en delvis tillbakagång, under vissa tider och genom vissa omständigheter, ofta inträder. Denna visshet om ett oaflåtligt, ehuru ytterst långsamt, framåtskridande är lika rik på kraft och hopp, som den forna föreställningen — om en i Guds beläte skapad men fallen mänsklighet — var försvagande och förtviflad. Det finnes ingen i djupaste mening mer uppbyggande tanke än den, att mänskligheten själf arbetat sig ur ett djuriskt tillstånd fram till sin nuvarande materiella, intellektuella och moraliska ståndpunkt. Denna tanke äggar ej blott till oaflåtlig sträfvan i det närvarande, den tröstar oss äfven öfver många af de tills vidare oundvikliga lidanden, under hvilka mänskligheten suckar, och den ger oss tillika en härlig fjärrsyn in i framtidens "förlofvade land".

Ty utvecklingsläran är den högsta synpunkt vi äga, för att erhålla en öfverblick såväl af den mödosamt tillryggalagda vägen, som af den väg vi ännu hafva att vandra steg för steg, ifall vi vilja nå det, som är den *moraliska* lika väl som all annan utvecklings slutliga mål:

den största möjliga lycka för det största möjliga antalet.

Ordlista på en del af de i denna skrift förekommande främmande ord.

Anarki = regeringslöshet, laglöshet.
Annaler = årliga anteckningar, tideböcker.
Antiken = den grekisk-romerska forntiden.
Apportera = hämta.
Arkeologi = fornkunskap.
Askes = undertryckande af alla sinliga kraf, vanligen i förening med omedelbart självplågeri.
Automatisk = handlande af egen drift.
Batat = en rotfrukt, liknande potatis.
Biologi = läran om lifvet hos växter och djur.
Celibat = ogift stånd.
Centrum = medelpunkt.
Ceremoni = vedertaget höflighetsbruk (äfven högtidlighet).
Civilisation = bildning, hyfsning, odling m. m.
Disciplin = tukt (och ordning).
Dressyr = inöfning.
Etikett = umgängestvång, vedertagen umgängessed.
Etnografi = folkkunskap.
Expedition = krigståg, beskickning m. m.
Feodalism = länsinrättning.
Fysiologi = läran om lifvets företeelser och lifsvärktygens förrättningar.
Generation = släktled.
Impuls = starkt pådrifvande äggelse.
Industriell = näringsfliten tillhörig, af näringarna beroende.
Initiativ = företagsamhet, självärksamhet.
Inkarnerad = vorden kött (d. v. s. förkroppsligad).
Inkvisitionsdomstol = en hemlig, kyrklig domstol i trossaker.
Inorganiserad = i lifsförrättningarna ingången, blifven till ett med personligheten.
Instinkt = naturdrift.
Instinktiv = som naturdrift värkande, af naturdrift skeende.
Intellektuell = förståndet tillhörande, förståndsmässig.
Kannibal = människoätare.
Kannibalism = människoätande.
Kompromiss = öfverenskommelse genom ömsesidig eftergift.
Kommunism = egendomsgemenskap.
Korruption = oärlighet, mutbarhet.

Kultur = odling.
Legaliserad = laggiltig.
Mani = vurm, vansinnigt begär.
Materiell = tillhörande det yttre, kroppsliga, synliga, påtagliga.
Mekaniskt = något som sker utan förståndets värksamhet.
Merkantil = handeln tillhörig, af handeln beroende.
Moral = sedlighet.
Organism = en varelses lifsvärktyg, sedda som ett helt.
Period = tidrymd.
Primitiv = ursprunglig. Ordet användes i denna skrift både om de tidigaste människorna och om de, likt dessa urmänniskor lefvande, nutida vildarne.
Privat = enskild.
Produktion = frambringande, tillvärkning.
Psykologi = läran om själen.
Representant = ombud, ställföreträdare.
Reglementera = genom föreskrifter ordna.
Servil = slafvisk, krypande.
Stoisk = oberörd af glädje, smärta och njutning; självbehärskad, orubbligt plikttrogen.
System = ett ordnadt, af delar bestående helt; sammanfattning af de orsaker, som frambringa en viss värkan; plan efter hvilken man arbetar.
Teori = vetenskaplig lära eller åsikt (utan afseende på tillämpningen).
Tortyr = pinligt förhör.
Variation = omväxling, olikhet.
Zon = jordbälte, luftstreck.

118. De veneriska sjukdomarnas betydelse av prof. *E. Welander.* 2:a uppl
119. Åkerjorden av *A. G. Kellgren.*
120. Om læsning av *Georg Brandes.* 2:a uppl.
121. Om anstaltsvård av sinnessjuka av prof. *Frey Svensson.*
122. Ett modärnt renhållningssystem av dr *R. von Post.* Med 22 fig.
123. Regeringsformen av *C. G. Bergman.*
124. Skråtvånget av *E. Sommarin.*
125. Det skönas problem av *Rich. Bergh.* 2:a uppl.
126. De i Sverge i stort odlade kulturväxterna av *A. G. Kellgren.*
127. Kort översikt av vårt livförsäkringsväsende av *Sven von Sneidern.*
128. De smittosamma sjukdomarna och hemmen. I. Av dr *R. von Post.*
129. Socialiststaten och nutidssamhället av prof. *Knut Wicksell.*
130. Handledning vid elementära dissektioner. II. Fåglarna, av prof. *Hammar.*
131. Ett hem, dess byggnad och inredning av arkitekt *R. Östberg.* 3:e uppl.
132. De smittosamma sjukdomarna och hemmen. II. Av dr *R. von Post.*
133. Språkforskningens strid mot gällande dogm. Av prof. *H. Almkvist.*
134. Nordisk folktro och fornnordisk religion av prof. *Henrik Schück.*
135. Carl Larsson. Av *Georg Nordensvan.* 2:a uppl.
136. Bruno Liljefors. Av *T. Hedberg.* 2:a uppl.
137. Anders Zorn. Av *Tor Hedberg.* 2:a uppl.
138. Naturminnesmärken och naturskydd. Av prof. *Rutger Sernander.*
139. Tänderna och deras vård av tandläkare *Albin Lenhardtson.*
140. Henrik Ibsen av *Torsten Fogelqvist.*
141. Om rudimentära organ hos människan som bevis för hennes ursprung av prof. *Hjalmar Öhrvall.*
142. Första kammaren i Sverge och andra länder av red. *V. Spångberg.*
143—144. Kommunal rösträtt i Sverge av fil. kand. *E. J:son Thulin.* 2:a uppl.
145. Kommunal rösträtt i utlandet av fil. kand. *E. J:son Thulin.*
146. Våra vanligaste främmande ord jämte uttal och förklaringar av doc. *O. Östergren.*
147. Om lösningar. Ett kapitel ur den modärna kemien av *G. Starck.*
148. Kristendom och moral av prof. *Edv. Westermarck.*
149. Religion och magi av prof. *Edv. Westermarck.*
150. Jordreformen av fil. dr. *Sven Brisman.*
151. Vattnet av fil. kand. *Håkan Sandqvist.*
152. Massornas själsliv och andlig smitta av prof. *B. Gadelius.*
153. Om besatthet och talande med tungomål av prof. *B. Gadelius.*
154. Sinnessjuka och sinnessjukvård av prof. *B. Gadelius.*
155. Förbrytaren och samhället av prof. *B. Gadelius.*
156. De gammaltestamentliga böckernas tillkomst av prof. *Henrik Schück.*
157. Den israelitiska litteraturens utveckling av prof. *Henrik Schück.*
158. Telegrafering utan tråd av civilingenjör *Max Grenander.*
159. Kyrkan och prästen enligt Sverges tidigaste lagar av fil. dr *Arnold Bratt.*
160. Jesu liknelser av doc. *Sven Lönborg.*
161. Paulus av doc. *Sven Lönborg.*
162. Fredsrörelsen och kulturen av *Ellen Key.*
163. Språk i språket av prof. *Gustaf Cederschiöld.* I. Översikt av stilarna.
164. Språk i språket av prof. *Gustaf Cederschiöld.* II. Stilgranskning.
165. S. A. Andrée. En levnadsteckning.
166. Charles Darwin av lektor *Gottfrid Adlerz.*

Skrifterna säljas även inbundna i band à kr. 2: 50. Hittills ha utgivits band I—XX (n:r 1—166), varje band innehållande i regel 8 häften.

Skrifterna redigeras av en av Studentföreningen Verdandi årligen vald Småskriftskommitté, bestående av fem medlemmar. Under 1909 utgöres kommittén av: *Anton Blanck,* fil. lic., Uppsala, *Ivan Bratt,* läkare, Stockholm (redaktör), *Otto v. Friesen,* professor, Uppsala, *Rutger Sernander,* professor, Uppsala, och *Hj. Öhrvall,* professor, Uppsala.

Återförsäljare erhålla goda villkor och antagas, även på obetydliga platser, om anhållan därom göres hos **Verdandis Småskriftskommitté, Stockholm.**

Verdandis småskrifter säljas i alla bokladór.